

Hvor kommer kulturen fra? Et lynkursus i vesteuropæisk idehistorie!

Af Lene Andersen

Hvad er idéhistorie?

Idéhistorie er historien om, hvor vores verdensanskuelse kommer fra.

Idéerne er det, hvorigennem vi ser, forstår og forklarer verden. Man kan sige, at idéerne er dét, der danner skabelonen for vores tanker. Og det interessante er, at indtil en kultur opfinder eller bliver introduceret til en given idé, er der ingen i kulturen, som kan forholde sig til den måde at anskue verden på, som idéen repræsenterer. Dette er i og for sig selvindlysende, men konsekvensen af det, og omfanget af denne konsekvens, er omfattende:

- I Vesten tager vi for eksempel den lineære tidsopfattelse for givet, vi planlægger og tilsidesætter behov her og nu til fordel for en senere belønning. For os er det en selvfølge, fordi vi er vokset op i en kultur, hvor man gør den slags. Vores forældre har opdraget os til det fra barnsben af, og det gennemsyrrer hele vores skolesystem, vores lønpolitik, vores religion, vores økonomi og hele den måde vi omgås hinanden på: vi bruger hele vores ungdom på lange tørre uddannelser i håbet om en fed karriere når vi er 40.
- I kulturer, hvor man opfatter tiden som cyklisk, giver denne tilgang til livet ingen mening. Her opfattes livet som en række af gentagelser, og "nåede man det ikke denne gang", så er der altid en ny dag i morgen. – Hvorfor i alverden skulle man gå og gøre ting, man ikke bryder sig om, lige nu, for at opnå et eller andet om fem år?

Sker der nu det, at individer fra den ene kultur slår sig ned i den anden, opstår der ofte problemer.

- Utallige er formentlig de velmenende hjælpearbejdere, som har været i Afrika og har forsøgt at overbevise fattige afrikanske bønder om, at de skal planlægge, tænke langsigtet og sætte penge i banken, uden at hjælpearbejderne fik andet end personlig frustration ud af alle deres fine intentioner. Simpelthen fordi folk i Afrika generelt har en cirkulær tidsopfattelse.
- Lige så utallige er formentlig det antal afrikanere uden kendskab til europæisk kultur, som er kommet til Europa og er gået til grunde i vores meget individualistiske samfund, hvor enhver konstant planlægger og sikrer sin egen individuelle fremtid.

Der er dog ingen af de to tidsopfattelser, som man kan sige er den "rigtige".

- Hvis alting gøres op i materiel velstand, er den lineære tidsopfattelse den mest nyttige, fordi man gennem planlægning kan udnytte sine ressourcer bedre.
- Hvis livet gøres op i spontane, glade oplevelser sammen med de mennesker, man har omkring sig, så er den cirkulære tidsopfattelse den mest givtige, fordi man i princippet altid har tid til at hygge sig.

Det som idéhistorien så kan bruges til, er at lære os selv bedre at kende. Hvor kommer vores lineære tidsopfattelse egentlig fra, når det nu ikke er alle, der deler den? Hvordan kan det være, at vi synes, det giver "status" at have overarbejde og travlt? Hvorfor har vi demokrati? Hvornår holdt vi op med at gifte vores sønner og døtre væk i arrangerede ægteskaber her i Europa? – Den slags spørgsmål kan idéhistorien give os svar på.

Og for så lige at slå det helt fast: Selvfølgelig er der nogle idéer, som er bedre end andre!

To af de væsentligste værdier i alle menneskers liv er frihed og tryghed, og de bedste idéer er dem, som sikrer begge dele. For alle.

- o Ubegrænset frihed til alle er en umulighed. Der, hvor mange mennesker er samlet, må vi nødvendigvis regulere hinandens friheder, så alle kan være trygge.
- o Ubegrænset tryghed findes ikke. Muligvis kunne man sidde inden døre hele tiden og gemme sig, men det giver ingen frihed.

Ergo har vi behov for nogle idéer til, hvordan vi omgås hinanden, så flest muligt opnår mest mulig frihed og tryghed på samme tid, og det er blandt andet udviklingen i disse idéer, idéhistorien handler om.

Advarsel!

Jeg har i denne tekst forsøgt at klemme cirka 3000 års idéhistorie sammen på omkring 35 sider. Det siger sig selv, at en så komprimeret gennemgang af Europas kulturelle arvegods må blive endog *meget* overfladisk. Visse steder formentlig endda grænsende til det misvisende. Det beklager jeg. Til gengæld giver teksten forhåbentligt et overblik, som ellers tit er vanskeligt at få.

Hvis du altså er studerende, og dette her er et af dine første møder med idéhistorien, så gør dig selv den tjeneste, at du betragter denne tekst udelukkende som et fundament. Lad være med at bruge den som kildemateriale.

På den anden side; hvis jeg selv havde haft adgang til denne tekst, inden jeg begyndte i gymnasiet, så ville jeg formentlig have klaret mig langt bedre i historie, og jeg ville måske endda have forstået, hvad oldtidskundskab gik ud på.

Begyndelsen

Det moderne menneske, Homo Sapiens Sapiens, opstod i Afrika for cirka 150-200.000 år siden.

For cirka 80-100.000 år siden forlod nogle af dem for første gang det afrikanske kontinent og begyndte at sprede sig over hele kloden. For cirka 4-5000 år siden dukkede de første mennesker op på Grønland, og dermed var hele kloden (med undtagelse af Sydpolen) beboet af mennesker.

De første mennesker var jæger-samlere og bevægede sig rundt i grupper á mellem 50 og 200 individer. Derfor er vores hjerner den dag i dag indrettet til at kunne holde rede på cirka 200 personers sociale relationer med hinanden. Vi kan sagtens "kende" flere end 200 personer, og vide hvad de hedder og den slags, men bliver tallet højere, er det de færreste af os, der kan huske hvem, der nu lige var gift med hvem hvornår, eller hvem der er fætter til hvem og den slags.

(Dette er formentlig et meget nyttigt stykke information at kende til, dersom man skal arbejde med organisation i virksomheder med mange ansatte. Der er simpelthen grænser for hvor mange mennesker, vi kan have meningsfulde relationer til på en gang.)

Jægersamlerkulturerne, sådan som de fortsat eksisterer rundt omkring i verden i dag, er ofte kendetegnet ved blandt andet følgende:

- De enkelte grupper består af 50-200 personer (storfamilier burde man nok kalde dem).
- Disse storfamilier tilhører ofte en større etnisk gruppe, som kan tælle tusindvis af mennesker.
- Verden forstås gennem en cirkulær tidsopfattelse og stærk skæbnetro. Det vil sige at verden omfattes som cyklisk, ting foregår som gentagelser. Verden er ikke til at ændre på, og den enkelte er fastlåst i sin skæbne.
  - Det betyder, at man ikke kan "tage sin skæbne i egen hånd" og opfinde sit eget "livsprojekt". I det hele taget kender man slet ikke til den form for individualisme eller individualitet, som er to af grundpillerne i vores moderne vestlige tankegang. Sammenhængen i klanen / gruppen / familien er en fundamental betingelse både for overlevelse og for et godt og meningsfyldt liv. Udstødelse af fællesskabet er det samme som døden. Man kan simpelthen ikke overleve på egen hånd i naturen ret længe.
  - Jægersamlerne har typisk ikke noget begreb om en historisk udvikling. Verden går ikke "fremad" eller forandrer sig. Verden blev skabt en gang i en "gylden tid" og har været sådan lige siden. Forandringer, som indtræffer alligevel, betragtes som en afvigelse fra den orden, som ellers hersker, og før eller siden vil forandringen gå væk og orden vil komme tilbage igen. – Der er altså ingen "status" i at opfinde noget nyt eller lave om på tingene.

Jægersamlernes mytologi og "religion" er et af de vigtigste fundament for at de kan overleve i naturen, og det er også det, der binder hele samfundet sammen. Men det er ikke "religion" i vores forstand. Jægersamlerne har ofte et meget stærkt forhold til deres forfædre og dyrker typisk shamanisme, animisme og/eller totemisme.

- Shamanisme går (stærkt forenklet sagt!) ud på at verden har tre niveauer, nemlig underverden, denne verden og oververden. Menneskene lever i denne verden, ånderne og/eller forfædrene lever i oververden og underverden. Shamanen kan i en form for

Analyserne viste, at variationsrigdommen i mitokondrie-DNA er større i Afrika end noget andet sted i verden. Alle fra Europa, Asien, Australien og Amerika, samt nogle nordafrikanske folk, synes at indgå i en enkelt nærtbeslægtet familie-gruppe, som i sig selv udgør en under-gruppe af den store familie, som udgør de afrikanske folk.

*Robin Dunbar
Grooming, Gossip and the Evolution of Language
(min oversættelse)*

trance rejse til underverden eller oververden og tale med ånderne eller forfædrene, og der kan shamanen så overtale dem til at bringe orden i universet. Shamanen kan også afværge sygdom, sikre god fangst eller jagt, eller han/hun kan få ting at vide om fremtiden etc..

- Animisme betyder, at ting og naturfænomener tilskrives specielle kræfter eller åndelige egenskaber. I dyr, træer, sten, jord, vandfald, bjerge, skyer etc. befinder der sig en sjæl eller bestemte ånder. Disse ånder kan forlade tingene for kortere eller længere tid, og man er nødt til at stå på god fod med disse kræfter i omgivelserne. Typisk bruger man ritualer og amuletter til at "kommunikere" med disse kræfter.
- Totemisme handler om, at den enkelte person eller stamme kan være beslægtet med eller beskyttet af et bestemt dyr, en bestemt planteart eller en særlig lokalitet. Dem, der har dyret eller plantet som totem, dyrker dette dyr eller denne plante som en guddom.

Man bestemmer ikke selv "hvem" man er eller hvad man vil blive, sådan som vi gør her hos os. Det enkelte individ er udstyret med et *mana*, en kraft som bestemmer hvem han eller hun er, og hvad han eller hun er god til. Dette mana er ikke noget, man selv vælger eller kan lave om på. Mana fra personen går desuden også over i hans eller hendes ting. Hvis der for eksempel er en i gruppen der er en god jæger, så er det fordi han har et godt jagt-mana, og dette gode jagt-mana vil også ligge i hans spyd. Stjæler nogen hans spyd, så har de også dermed fået noget af hans kraft, hans mana med. Derfor er mana ikke noget man spøger med, det er utroligt kraftfuldt og omgærdet med stor respekt eller tabu.

- Jægersamlerkulturerne har ingen skrift. Alle myter overleveres mundtligt og er desuden stærkt knyttet til det landskab gruppen opholder sig i. Den lokale geografi hænger uløseligt sammen med myterne (og bruges også som en slags hjælp til hukommelsen).
- Den måde verden får mening på, er gennem myterne, og myterne kan ikke fortælles uden konkret kendskab til og personlig erfaring med de træer, klipper, vandløb, dyr etc. som indgår i myterne.
- Myterne rummer retningslinier for, hvordan man skal omgås den natur, man opholder sig i, så ånderne i naturen ikke bliver vrede. (Oversat til vestlig tankegang: så man ikke udpiner områdets ressourcer.)
- Verden giver kun mening, så længe den er fortolket gennem myterne.
- Derfor kan man ikke bare flytte jægersamlere til et andet område og tro, at de bliver glade for et parcelhus. Hele deres verdensbillede, alt det som giver mening og får verden til at hænge sammen for dem, forsvinder dersom de ikke kan bevæge sig rundt i det område, deres kultur og myter er opstået i.

Der er mange flere træk ved jægersamlerkulturerne som er spændende, og jægersamlerkulturerne er ofte meget komplekse og vanvittigt forskellige fra egn til egn. Der kan derfor være meget store variationer med hensyn til ovenstående.

En ting, man skal være helt klar over i forhold til jægersamlere, er, at de uden undtagelse, genetisk set er moderne mennesker fuldstændigt ligesom os selv. (Pinligt at man fortsat er nødt til at understrege dette!) Deres sprog og kultur er lige så komplekse og varierede som vores, bare meget anderledes, og deres teknologi er "top tunet" til de omgivelser, de lever i.

Every collective hunting expedition is preceded by careful ritual preparations, during which the hunters eat only certain foods, erasing their human odors by soaking themselves in various herbal baths and immersing themselves in the smoke of burning leaves. (...) The various practices of the tribe (...) embody clear knowledge of the limits beyond which a species of animal must not be hunted; overhunting of a single type of animal or bird is known to bring poor luck upon the hunter or even upon the whole village.

David Abram
The Spell of the Sensuous

Even the most isolated modern human groups, some of whom were still living in the Stone Age when first "discovered" by Europeans, possessed highly elaborated systems of religion, myth, and kinship relations at the time of their discovery. For instance, the original Tasmanians, who were driven to extinction in 1876 and whose cultural artifacts had not changed for 35,000 years, had produced at least five distinct dialects, a rigid tribal structure with clearly defined territories, religious ritual, and various decorative arts, including elaborate body decoration and rock engravings.

Merlin Donald
The Origins of the Modern Mind

Det interessante ved jægersamlerkulturerne er, at frem til for cirka 8-10.000 år siden levede alle mennesker på jorden i den type kultur, og for at forstå hvad vores egen kultur "er", så hjælper det at forstå hvad den "ikke er".

Landbruget og bykulturen

Cirka 8.000 år f.Kr. skete der noget epokegørende!

I området Israel, Palæstina, Libanon, Syrien, og Irak langs Eufrat og Tigris opfandt man landbruget.

At det lige blev her, skyldes i høj grad, at området var meget frugtbart, og derfor er det blevet kaldt "den frugtbare halvmåne". Her fandt mennesker for første gang ud af at så og høste korn og at domesticere geder og får. Fra at være jægersamlere uden meget ejendom, blev menneskene i disse områder bofaste bønder og nomader med kvæg.

Det fik en række konsekvenser:

- Jordens frugtbarhed fik en helt ny, mytologisk betydning, og den væsentligste guddom i de første landbrugskulturer var derfor modergudinden eller moder jord.
- Opfindelsen af landbruget betød en "teknologisk eksplosion". Der var stadig tale om stenalderkultur, men økser, værktøj, synåle, rebslagning, pottemagerkunst osv. gik ind i en ny udvikling.

6.500 f.Kr. spredte kundskaben om landbruget og dyrkningen af byg og hvede sig til Egypten og Vesteuropa. Det samme gjorde domesticeringen af geder og får. Desuden begyndte man i Mellemøsten for første gang at domesticere vildkvæget, og derfor blev oxen et af kulturens væsentligste kultiske symboler. Ikke alene så man på himlen månens halvbue, som man opfattede som den hellige himmelko, tordenvejr blev også opfattet som himmelkoens brølen.

Dyrkningen af kornet og domesticeringen af oxen forsynede altså stenalderens landbrugskultur med to af de væsentligste symboler, som vi har reminiscenser af den dag i dag: den frugtbare moder og halvmånen.

- Uafhængigt af udviklingen i Mellemøsten begyndte en lignende udvikling i Kina, idet kineserne begyndte at dyrke ris langs Yangtsefloden.

Efterhånden som der kom flere bønder og flere nomader med flokke af kvæg i Mellemøsten, opstod der konflikter om jorden. Den ene mands korn og den anden mands kvæg kan nu en gang ikke være på det samme stykke jord. Det førte til evindelige stridigheder, men det førte også til handel og til udveksling af idéer og teknologi.

- 6.200 f.Kr.: blev kobbersmeltingen blev opfundet i det nuværende Tyrkiet
- 5.500 f.Kr.: begyndte man at dyrke bomuld i de nordlige bjerge i Pakistan.

Både landbrugernes landsbysamfund og nomadernes omvandrende samfund voksede til klan-dømmer med op imod 1000 medlemmer. Høvdingen eller klanlederen havde myndighed til at træffe beslutninger på stammens vegne, men ellers var der ringe indbyrdes forskel på velstand og status.

Det blev der imidlertid ikke ved med at være. Omkring 5.000 f.Kr. fandt oldtidens irakere ud af at skabe kunstig overrisling af de mesopotamiske sletter i forbindelse med høj og lavvande i de to floder Eufrat og Tigris, og det førte til overvældende høstoverskud.

Dette overskud medførte, at der opstod de første regulære bysamfund med håndværkere og specialiseret arbejdsdeling. Alle lavede ikke længere det samme, og dermed begyndte individet og hans personlige indsats også at spille en anden rolle end tidligere. Tankerne om *mana* forsvandt gradvist (meget, meget langsomt) fra kulturen.

De nye bykulturer var blandt andet kendetegnet ved følgende:

- Den første markedsøkonomi, hvor handel kom til at få en indflydelse for den enkelte, ikke blot klanen som helhed.
- Der opstod "ejendomsret" i den første spæde, moderne betydning af ordet.
- Med flere mennesker, mere samhandel, flere krige, begyndte mændene at bevæge sig mere rundt, mens det var for farlig for kvinderne at bevæge sig uden for byerne og deres beskyttende murværk. Den jævnbyrdighed, som er mellem kvinder og mænd i jægersamlerkulturerne, og som også havde været der i de tidlige landbrugskulturer, blev altså gradvist undermineret. I landbrugssamfundet arbejdede både mænd og kvinder i marken, i den gryende by-økonomi begyndte mændene at ophobe rigdomme, som kvinderne ikke havde del i.
- I takt med at mændene fik al denne rigdom, som de skulle sikre sig, at deres sønner kom til at arve, kom en stor del af kulturen til at handle om at kontrollere kvindernes seksualitet.
- Med stadig mere individuelle erhverv, kundskaber og ejendomsret opstod også mere markante sociale forskelle.

Disse forandringer medførte, at de alt mere mægtige klanledere indførte arvefølge til magten, og efterhånden blev anføreren for den vigtigste klan også hersker over det samlede klan-dømme.

Klanlederen stod desuden for bygning af de dæmninger som sikrede landbrugets høje ydelse og havde dermed "jurisdiktionen" over vandingen af landbrugsjorden med hensyn til kanaler og overrisling. Han var dog ikke herre over vejret eller selve floden, og derfor blev oversvømmelser eller tørke betragtet som gudernes vrede.

- Det landbrugsmæssige overskud førte til bygning af templer og kornkamre. Templerne tjente som centrum for den kult, alle tilhørte, og det var her, man forsøgte at stille vej- og frugtbarhedsguderne velvilligt gennem kultiske seancer og ofringer.
  - Al denne ophobede rigdom gav den øverste klanleder umådelig magt.
  - Der var desuden så stort et overskud, at det nu var muligt at brødføde et præsteskab, som ikke behøvede at bidrage til produktionen på anden måde end at stå for kontakten til guderne.
  - Ofte havde den øverste hersker, klanlederen, en hellig rolle i de religiøse ritualer.
  - Hvor man tidligere havde shamanisme, hvor enhver med de rette evner kunne blive shaman, var det nu bestemte slægter eller personer der fik monopolet på kontakten til guderne.
  - En stor del af shamanismens "metode" blev dog stadig anvendt, idet mange af oldtidens kulter benyttede sig af orakler, altså personer med en bestemt gave for at modtage beskeder fra guderne. Det var så præsternes opgave at tolke disse orakelsvar.

Med den øgede velstand kom krig i højere grad til at handle om erobring.

- Jægersamlere går også i krig mod nabostammer, det som var nyt, var at man sloges om jordarealer og materielle ting, herunder de mennesker som man begyndte at tage som slaver til at pukke for sig i landbruget og i byggeriet af fæstningsværker, templer

etc.. Der findes faktisk ikke en eneste oldtidskultur, som ikke tog slaver. Der har dog formentlig været betydelige forskelle, mht. hvordan slaverne blev behandlet.

Alle disse faktorer; den øgede specialisering inden for håndværk og erhverv, flere krige, mere handel, større og større bysamfund osv. fik en ofte overset effekt for den menneskelige selv-erkendelse: Der skete en langsom men sikker udskillelse af individet fra resten af samfundet.

- Man fik ikke længere udelukkende sin position i fællesskabet efter hvilken slægt, man tilhørte, men i stadig højere grad også efter hvilken rolle man selv spillede: var man smed, bonde, tømrer, kriger, købmand, pottemager, æseldriver eller slave, og var man god eller dårlig til sit arbejde, til at stole på eller ej.
- Der var dog ikke tale om "frit karrierevalg" i moderne forstand. Sønnen blev for det meste det samme som sin far, og især præsteembederne var knyttet til bestemte slægter. Man kan heller ikke udelukke, at mange erhverv har haft en "religiøs" dimension eller en kultisk indvielsesceremoni, som er os fremmed i dag:
  - F.eks. smeden der skabte våben ved brug af ild. Ild har stor symbolsk betydning i alle kulturer, og bestemte sværd er langt op i historien blevet forbundet med en særlig kraft (f.eks. Excalibur). Så selvom der var en udvikling i gang hen imod en "løsrielse" af individet, skal man forestille sig, at denne udvikling er gået umådeligt langsomt!
- Slægten spillede nemlig stadig en rolle, hvis omfang vi kan have vanskeligt ved at forestille os. Men der var et opbrud i gang, en gradvis tendens hen imod at se personen også for det han gjorde, ikke blot hvem hans far var.
- Denne udvikling mod en større individualisering har hovedsagligt været gældende for de frie mænd, som netop var dem, der havde et erhverv og kunne indgå aftaler. Kvinderne blev i stigende grad ikke anset for individer, de var mandens ejendom ligesom slaverne.

Samtidig var der en udvikling i gang, hvor det kom et mere markant skel mellem mennesker og guder. Man bevægede sig længere og længere bort fra shamanismens forhold til forfædrene. Guderne blev på en gang større, fjernere, og vanskeligere tilgængelige for den enkelte, dersom man ikke gik via (de nu professionelle) præsters mellemkomst.

- Når guderne jf. myterne blandede sig med menneskene skete det mere og mere på gudernes præmisser.
- Forbrydelser blev tolket som noget, der skete mod den orden, som guderne havde skabt. Derfor var naturkatastrofer gudernes straf for menneskers forbrydelser, og straffen var kollektiv (over hele samfundet). Den eneste måde at stille guderne tilfreds var gennem ofringer af såvel dyr som mennesker. (Af det sidste ser vi, at mennesket som individ endnu ikke havde fået nogen betydning. Fællesskabets vel talte stadig højere end den enkeltes ret til sit eget liv.)
- Indviders overgreb mod andre individer blev betragtet som et overgreb mod hele slægten. Derfor gjaldt hævn for et overgreb ikke kun ham, der havde begået overgrebet, men hele hans slægt. Dette førte til evindelige slægtsfejder.

Samtidig nærmest eksploderede den teknologiske udvikling og den spredte sig gradvist også uden for Mellemøsten / den frugtbare halvmåne.

- 4.500 f.Kr. blev ploven, seglen og pottemagerhjulet blev opfundet i Mesopotamien (nuværende Irak).
- 4.300 f.Kr. var der flere hundrede større og mindre byer i hele den frugtbare halvmåne.
- 4.200 f.Kr. blev det første spæde landbrug introduceret i Danmark af folk som kom hertil sydfra.

- 4.000 f.Kr.: Et lyst hoved i Mellemøsten fandt på at sætte (pottemager)hjulet på en vogn.
- 3.800 f.Kr.: Et andet lyst hoved i Mellemøsten fandt ud af at udvinde bronze (opfindelsen kom til Danmark omkring 2.100 f.Kr). Bronze er for blødt til at være praktisk anvendeligt til særligt meget, men det var smukt og krævede store ressourcer at frem-skaffe, og derfor blev det hovedsagligt anvendt til kultiske genstande.

Bortset fra folk med en kønspolitisk agenda, er der vist få, der tør udtale sig konkret om, hvornår og hvorfor kvinderne mistede deres indflydelse i samfundet, og hvornår moder- og frugtbarhedskulten forsvandt til fordel for den mandlige guddom, krigsguderne og himmelguden frem for jorden. Jeg vover det ene øje, og siger at det skete i kølvandet på plovens og hjulets opfindelse samt udvindingen af bronze.

De første hjuldrevne kærre var massive og tunge, og det har simpelthen ikke været muligt for kvinder at manøvrere rundt med dem, hvis de sad fast. Samtidig blev landbrugsarbejdet også langt tungere, så snart man begyndte at opdyrke de jorder, hvor ploven var påkrævet. Ergo havde mændene nogle fysiske fortrin, som kvinderne ikke kunne hamle op med. Ilden havde desuden ofte været forbundet med mændene, og med et decideret ild-krævende nyt håndværk, som oven i købet kom til at spille en central rolle i kulten og i frembringelsen af kultiske genstande, var kvinderne manøvreret ud på et samfundsmæssigt sidespor. – Denne påstand kan næppe dokumenteres, men den er sandsynlig.

Sumererne

Den første store kultur, som vi kender gennem betydelige arkæologiske fund, og som har sat et varigt præg på Vesteuropa er sumererne.

Den sumeriske kultur opstod i 4.-3. årtusinde f.Kr., og sumererne grundlagde deres rige i Eufrats bagland fra den Persiske Bugt og op til grænsen for det senere Babylon. De var ikke semitter, men beslægtet med mongolerne, og selv kaldte de sig "sorthoveder". Trods op og nedgange overlevede deres kultur i omkring 2000 år.

- 3.400 f.Kr: Købmandskabet var blevet så omfattende, at halvmånens købmænd ikke længere kunne holde styr på det hele i hovedet. Derfor opfandt et tredje lyst hoved, en sumer, verdens første skriftsystem. Der var tale om en billedskrift og et meget simpelt talsystem.
- 3.000 f.Kr.: Egypterne opfandt hieroglyfferne, og fra cirka 2.250 f.Kr begyndte de at bygge pyramiderne. Senere udviklede de en imponerende astronomisk viden, og det menes, at vores inddeling af døgnnet i 12 dagtimer og 12 nattetimer stammer fra egypterne. (De regnede dog 12 timer fra solopgang til solnedgang, og 12 timer fra solnedgang til solopgang, hvilket betød, at timerne om dagen og timerne om natten ikke altid var lige lange.)

Skriften og retssamfundet

I dag opfatter vi skriften som en selvfølge, men i virkeligheden er den en kulturel, mental, religiøs og samfundsmæssig revolution af et omfang, vi dårligt kan forestille os. Et samfund, der bliver introduceret til skriften, bliver simpelthen aldrig det samme igen!

Den første skrift 3.400 f.Kr bestod af billeder og et simpelt talsystem (tegningen af en ko, betød en ko etc.). Gradvist udvikledes dette billedsystem til et mere komplekst, rebusagtigt skriftsystem, hvilket gav mulighed for at skrive om andet end fysiske genstande, som kunne afbilledes direkte. (Hvordan tegner man "åbenhjertig"? På dansk ville vi tegne en "å", et "ben" og et "hjerte".)

Skrift binder oss samman med andra människor - även långt bort i tid och rum. (...) Med skriften blir språket synligt och analyserbart. Vi kan pröva, ändra, experimentera och därmed göra språket till en lek, ett konstverk eller ett tidsfördriv.

Lars Melin
Människan och skriften

Efterhånden fik det, vi i dag betragter som stavelser, hver deres tegn. (Altså "å" "ben" "bar" "el" "se" etc. og selv stavelser, som ikke i sig selv havde en betydning ("of" og "fer" eksempelvis), fik deres eget tegn.) Dette gav endnu større muligheder for at skrive om abstrakte ting, og endelig 1.300 f.Kr. var der blandt fønikerne nogen som begik den ultimative genistreg: hvert fonem, hver lyd i sproget, fik sit eget tegn, og dermed var alfabetets skrift opfundet!

- Med skriftens indførelse, selv i den tidligste form, blev det muligt at lagre information, hvilket vil sige at den kollektive hukommelse blev "låst fast". For første gang i historien blev det muligt at se, hvad tidligere generationer rent faktisk havde foretaget sig eller fortalt hinanden om. Der er altså tale om et reelt skred i den kollektive bevidsthed, så snart en kultur går fra at være mundtlig til at være skriftlig.
- Det store sumeriske heltekvad Gilgamesh, hvorfra et par af Bibelens historier har deres inspiration, blev til omkring 3.400 f.Kr.

Samtidig med skriftens udvikling, voksede de største af bysamfundene til regulære bystater med mange tusinde indbyggere, regeret af konger.

- 3.100 f.Kr. havde snesevis af byer i den frugtbare halvmåne op mod 10.000 indbyggere. Det betød, at der var for mange undersætter til at magten kunne bygge på familie-/klanloyalitet. Derfor kom magten til at hvile på tro.
  - I Egypten blev faraoerne betragtet som guder.
  - I Kina regerede herskerne på gudernes nåde.
  - I Mesopotamien var kongen valgt af guderne.

Med så mange tusinde mennesker boende sammen, opstod der nye behov for at regulere forholdene mellem folk. Det var ikke længere tilstrækkeligt, at man konsulterede klanlederen eller shamanen/oraklet/præsten ad hoc for at få løst sine konflikter, man blev nødt til at have formaliserede regler.

Der opstod altså gradvist de første spæde retssamfund og kongerne styrkede deres autoritet ved at udstede love og opkræve skatter.

- De nye bystater lå i evindelige krige med hinanden, og de senere imperier: Sumer, Babylon, og Assyren blev grundlagt her, gennem deres konstante kamp for at beskytte sig. Samtidig byggede økonomien i høj grad på tilfangetagelse af slaver i forbindelse med disse krige.
- 2.095 f.Kr blev det store tempel for guden Nanna bygget i Ur. Lignende templer, zigurrater, blev bygget over alt i Mesopotamien, og nogle af dem havde op til otte etager. Ziguratten i Babylon var formodentlig det byggeri, som er omtalt i Første Mosebog som Babelstårnet.

1.792-1.750 f.Kr. var det første babyloniske imperium under Hammurabi. Af hans lovgivning kan man se, at individet i højere grad end tidligere var udskilt som "juridisk enhed". Men den enkelte var stadig ikke fuldt udskilt fra slægten, og derfor var slægtsfejder stadig en betydelig del af "retspraksis".

Det er fra Hammurabi vi kender en af verdens ældste lovtekster. Af den fremgår blandt andet:

- Manden var familiens overhoved, og hustruer og børn var hans ejendom.
- Hvis nogen blev udsat for en forbrydelse eller der opstod, hvad vi ville karakterisere som et erstatningsspørgsmål, kunne man gøre gengæld mod uskyldige parter. For eksempel var det en del af lovgivningen at straffe børn for deres forældres forbrydelser. Hvis A byggede et hus for B, og huset faldt sammen og dræbte B's datter, så skulle A's datter ifølge lovgivningen dø.

- Der var ikke lighed for loven: Hvis nogen af højere status slog en af lavere status ihjel, kunne det erstattes ved økonomisk kompensation.
- Der var strenge korporlige straffe: Selv mindre forseelser af økonomisk art (tyveri etc.) kunne straffes med dødsstraf eller lemlæstelse.
- Bortset fra husfaderen, blev personer i udpræget grad opfattet som ejendom.
- Reglen om "et øje for et øje og en tand for en tand" stammer fra Hammurabis lov, og er således ældre end Biblen.

Hammurabis love var i hundreder af år den mest "moderne" lovgivning i hele Mellemøsten, også uden for det Babyloniske imperium.

Monoteismen, den lineære tidsopfattelse og individets ukrænkelighed

Du må IKKE have andre guder end mig!

2 Mosebog, 20:3

Flere idéer, som gennemsyrrer den vesteuropæiske kultur, finder vi første gang skrevet ned i de fem Mosebøger i Det gamle Testamente.

Oldtidens jøder har uden tvivl hentet en del af deres idéer og ritualer fra andre, samtidige kulturer i årene fra 4.000 f.Kr. og frem til begyndelsen af vores tidsregning. Blandt andet er der en del religiøse ritualer, som beskrives i Biblen, som man ved, at andre nomadestammer i Mellemøsten også havde på samme tid. Desuden har både historien om slangen i paradiset og den om syndfloden hentet deres inspiration i Babyloniske myter, som er langt ældre. Blandt andet heltekvadet Gilgamesh jf. ovenstående.

Normalt tænker vi på Biblen som et religiøst dokument. Men faktisk rummer den en hel del nyskabelser som er interessante i en idéhistorisk sammenhæng. Nogle af de jødiske nyskabelser, som virkelig kom til at forme kristendommen, og dermed en stor del af den vesteuropæiske tankegang, er blandt andet følgende:

- At der kun findes én Gud, og at denne Gud har skabt hele verden og alle mennesker i sit eget billede. Af samme årsag er livet helligt og ukrænkeligt.
- At verden er et historisk fænomen. Den har en begyndelse, en fortid, en nutid og en fremadskridende udvikling. Verden er med andre ord til at forandre, og den samme chance dukker ikke op to gange. Den lineære tidsopfattelse optræder altså første gang i Biblen.
- Vi kan løsrive os fra vores skæbne og selv forme vores fremtid.
- Vi har en fri vilje og kan selv bestemme.
- Prisen for dette er dog, at vi også får et personligt ansvar.
  - Da Kain har slået Abel ihjel spørger han: "Er jeg min brors vogter?", og svaret er: Ja, kammerat! Du er selv ansvarlig for at opføre dig ordentligt, og hvis du ikke gør det, så vil det gå dig ilde! (OK, det er ikke helt sådan, det står formuleret i Bibelen, men det er det, der er meningen.)
- Lighed for loven.
  - Mosebøgerne er en religiøs lov, det vil sige, at den ifølge oldtidens jøder stammer direkte fra Gud, så en demokratisk lov i moderne forstand er den ikke, men den er "demokratisk" i den forstand, at ingen bliver favoriseret af lovgivningen.
  - Der gælder samme regler for den rige og den fattige, samme etik for kongen såvel som hans undersåtter.
  - Man kan ikke straffe andre personer end den, der har begået selve forbrydelsen.
- At straffen skal stå mål med forbrydelsen.
  - Man må ikke straffe økonomisk eller materiel forbrydelse korporligt, men må kun kræve materiel erstatning. Skade på personer må ikke hævnnes ved drab eller yderligere lemlæstelse.
  - Reglen om "øje for øje og tand for tand" optræder i Biblen, men allerede 1.000 f.Kr. ved man, at den er blevet fortolket som "værdien af et øje for værdien af et

- øje", at reglen altså er blevet betragtet som et spørgsmål om økonomisk kompensation, ikke gengæld. Mosebøgerne rummer direkte forbud mod hævn.
- At domstole skal være uvildige og alle skal sikres en fair retssag.
  - Afskaffelse af og forbud mod menneskeofringer.
    - Til gengæld skulle blasfemi mod Gud eller benægtelse af Guds eksistens straffes hårdt, ofte med døden.
    - Altså: Den som sagde noget grimt om Gud skulle dø, men man kunne ikke "købe" Guds velvilje ved at slå et menneske ihjel og ofre det. Set med moderne øjne kan det se ud som ét fedt: der bliver slået et menneske ihjel i begge tilfælde. Men i forhold til "opfindelsen" af individet er forskellen betydelig: den enkelte stod nu personligt til regnskab i forholdet til guddommen, og samfundet kunne ikke bare vilkårligt udpege et menneske til ofring.
  - Endelig rummer Det gamle Testamente påbud om næstekærlighed, og i det hele taget er det første gang i menneskets historie, at vi støder på begrebet om "Næsten".
    - "Du må ikke hævne dig på dine landsmænd eller bære nag til dem; du skal elske din næste som dig selv. Jeg er Herren" 3. Mosebog 19:16
    - "Den fremmede, der bor som gæst hos jer, skal være som en af landets egne og du skal elske ham som dig selv." 3. Mosebog 19:34.
    - Alle andre store kulturer i Mellemøsten på dette her tidspunkt var overbeviste om, at netop de var skabt af guderne først. Dernæst var alle andre folkeslag skabt. (Bl.a. egypterne var af denne opfattelse, og derfor var det kun egyptere der måtte komme i de egyptiske templer.) I den jødiske religion blev alle mennesker pludselig opfattet som nedstammende fra de samme to mennesker, Adam og Eva, og selvom jøderne betragtede sig som "det udvalgte folk", så var det jødiske folk netop "udvalgt" blandt andre mennesker.
  - Og endnu en jødisk oldtidsopfindelse som har præget hele Vesten: den ugentlige fridag!

Da oldtidens jøder ikke skrev alle reglerne ned med det samme, men længe havde en mundtlig tradition, hersker der stor usikkerhed om, hvornår disse ideer opstod præcis. Mange af de ting, som fremgår af de fem Mosebøger i Det gamle Testamente, passer dog med tiden omkring 11-1200 tallet f.Kr, og man ved med nogenlunde sikkerhed, at lovtæksten fandtes på skrift i 500-tallet f.Kr.

De fem Mosebøger, er altså formentlig blevet til i perioden mellem 1200 og 500 f.Kr, men de rummer elementer som er flere hundrede år ældre. (De yngste tekster i Det gamle Testamente (visse af profeterne og Jobs Bog) blev først skrevet omkring år 300 f.Kr, og den endelige redigering af Testamentet fandt sted nogenlunde samtidig.)

Demokratiet, subjektivismen, logikken, naturlæren og det perfekte system

En anden kultur, som har bidraget med væsentlige grundpiller i europæisk tankegang, er den hellenistiske (græske):

- Gennem handelsforbindelser nåede fønikernes semitiske alfabet frem til Hellas i 700-tallet f.Kr. Hellenerne lavede deres egen udgave af det og opfandt også tegn for matematiske begreber. Men de havde ikke titalssystemet. Al den matematik og teknologi som de (og senere romerne) udviklede, udviklede de med romertal og andre metoder.
- 600 f.Kr var hellenerne de første, som adskilte viden fra mytologi.
  - Oldtidens kulturer havde en omfattende astrologisk tradition og en ret stor astronomisk viden – især var egypterne imponerende dygtige astronomer – og man havde mange formodninger og forklaringer på alle mulige ting, men alting var sovset ind i guddommelige beretninger. Der var ingen som havde brugt fornuften – *nous*, som det hedder på græsk – eller logikken til at sige noget om, hvordan verden virkelig var indrettet.

- I Hellas blev mytologi og viden om naturen for første gang løsrevet fra hinanden. Der var ikke altid videnskabelig observation i moderne forstand, men det var tænkning som var løsrevet fra myterne!
    - Også her var Kineserne i øvrigt nogenlunde samtidige. Nogle af de første store kinesiske værker om lægekunst etc. er fra samme periode.
- Den første store hellenistiske filosof var Thales fra Milet ca. år 600 f.Kr. Han kendte til lovene for kongruente trekantede og havde fundet en metode til at måle afstande til skibe på havet. Han var også en dygtig astronom, og man mener, at han var i stand til at forudsige en solformørkelse 585 f.Kr.
- Solon deltog i udformningen af den græske lovgivning, verdens første demokrati, som gjaldt for frie mænd (kvinder og slaver havde ingen stemmeret)
- 500 f.Kr. beskæftigede filosofen Heraklit sig med forandringen som begreb og sagde blandt andet "I de samme floder stiger vi ned og ikke ned, det er både os og ikke os, for både vi selv og floden ændres bestandigt."
  - Sjovt nok var Heraklit samtidig med Buddha.
- Zenon hævdede stort set det modsatte af Heraklit, nemlig at intet virkelig forandrer sig. Det er kun i sanseverdenen, det ser ud som om ting bevæger og forandrer sig, men sanseverdenen er en illusion. Den sande virkelighed må ifølge Zenon nødvendigvis være uforanderlig, noget evigt værende, og den må nødvendigvis kun kunne gribes af tanken.
  - Denne betragtning er værd at bide mærke i, for det er den, der kommer til at lægge grunden for bl.a. Platons filosofi, den såkaldte idealistiske filosofi, som er gennemsvarende for den europæiske tænkning. – Mere om det, nedenstående!
- Grækerne havde generelt en stor interesse for udforskning og formulering af logik og logiske paradokser. Det var med grækerne, at vi for alvor begyndte at spekulere over, hvad man overhovedet er i stand til at erkende, og det var bl.a. gennem at opstille logiske paradokser, de forsøgte at påvise eller udfordre "grænserne" for, hvad vi kan sige noget om.
- Pythagoras formulerede sin berømte læresætning: "I en retvinklet trekant er hypotenusens kvadrat lig summen af kateternes kvadrater" (med romertal!). Desuden mente han, at han i matematikken havde fundet tilværelsens evige konstans. Bag den verden vi sanser, er der en geometrisk verden med indbyrdes harmoniske, matematiske forhold.
  - Pythagoras mente at disse former, som skulle ligge bagved alting måtte være geometrisk smukke og retlinede. Stjernernes bevægelser på himlen, mente man på den skole han grundlagde, måtte være i perfekte cirkler. Solen var jo en perfekt cirkel. Pythagoræerne mente også at naturen var opbygget af perfekte geometriske og matematiske størrelser.
    - Denne jagt på perfektion, harmoni og det perfekte *system* blev også en del af den idealistiske filosofi, som Zenon grundlagde, og som er blevet et af grundtrækkene ved senere europæisk tænkning.
- Empedokles sammenfattede en masse gamle antagelser og nåede frem til læren om, at der findes fire elementer: jord, ild, luft og vand. En teori som blev anvendt i europæisk lægevidenskab helt op i 1700-tallet. Han mente også, at der findes en *nous*, en verdensfornuft, som ordner alle disse grundstoffer og regerer verden.
  - Det var første gang i den europæiske filosofis tradition, at der optrådte én ånd som en ledende og målbestemmende magt, der bringer orden i verden og mellem de mange grundstoffer. Hidtil havde man haft et persongalleri af flere guder med hver sin personlighed.

- Ca. 450: f.Kr. formulerede Demokrit sin atomlære: verden er sammensat af uendeligt mange udelelige smådele. Hans atomer var uden kvalitetsforskel, men af forskellig form og størrelse. Atomerne, som ifølge ham er det eneste virkeligt eksisterende, falder gennem det tomme rum. Når de falder støder de til hinanden, hvorved der dannes hvirvelbevægelser. I disse hvirvler vil de atomer, der ligner hinanden, klumpe sig sammen. På den måde er himmellegemerne og tingene her på jorden blevet til.
  - Desuden påstod han, at den verden vi oplever med farver, lugte, smagskvaliteter, lyde og så videre, er blevet til ved, at atomerne støder til vore sanser og fremkalder disse fornemmelser. Verden er altså kun, som den er, i kraft af at vi sanser den. Denne subjektivismus var en helt ny og en radikalt anderledes iagttagelse på det tidspunkt.

I det hele taget er det med subjektiviteten interessant. Dels betød den, at individet nu blev tilskrevet et nyt "aspekt": vi kan opfatte verden forskelligt. Det havde ingen tænkt på før. Dels opstod der en stor filosofisk skole omkring sofisterne, som sagde, at der slet ikke findes almene eller absolutte sandheder, der findes kun subjektive meninger og opfattelser.

The Sophists preferred to deal in the constructed reality of "beliefs" rather than the search for a fixed absolute truth. All perceptual beliefs were true, but not all were valid. So they were true for the person holding them but not necessarily valid for the outer world, everyone else and society. This was extreme subjectivism.

Edward de Bono
Parallel thinking

- Sofisterne sagde at "mennesket er altings mål (measure)", altså at det er umuligt at sige noget objektivt om verden, fordi det eneste vi ved, er det, vi har erfaret, eller som bygger på erfaring, og erfaring er altid subjektiv. Så uanset om vi udtaler os om, hvad der er godt eller ondt, sandt eller falskt, så har det kun gyldighed for den person, der udtaler det. Mennesker opfatter forskelligt, og det enkelte menneske ændrer sin opfattelse under sin udvikling.
- Sofisterne var i det hele taget meget "moderne". Blandt dem var Xenofanes, som i krasse vendinger angreb de gamle religioner for, at guderne altid havde menneskeskikkelse. Blandt andet er han kendt for at have sagt: "Etioperne tænker sig deres guder sorte og med braknæser, thrakerne tænker sig dem blonde og med blå øjne, ja, hvis hestene og okserne kunne male, så ville hestene afbilde deres guder som heste og okserne deres som okser."
- Sofisterne gjorde op med en masse gammelt tankegods og virkede derfor overvældende på deres samtid. Tag for eksempel Gorgias' tre læresætninger:
  - ét, der eksisterer ikke noget;
  - to, dersom det eksisterede, ville det ikke være muligt for menneskene at fatte det; og
  - tre, selv om vi kunne fatte det, ville vi ikke kunne meddele det til andre.
    - Sjovt nok var også sofisterne stort set samtidige med Buddha. Dermed ikke sagt at de havde noget med hinanden at gøre. Det er bare slående, at to så forskellige kulturer, den indiske og den græske, på nogenlunde samme tid kunne frembringe så store tænkere, som havde tanker, der i så høj grad lå i tråd med hinanden.
- Sofisterne var sandsynligvis også det græske demokratis teoretikere, og selvom deres demokrati kun gjaldt for frie mænd, var der enkelte sofister, som agiterede for slavernes frigørelse.
- Desuden var sofisterne retorikkens mestre. Dels fordi deres relativistiske filosofi fordrede at de kunne argumentere både for og imod den samme sag – ikke mindst i forbindelse med retssager – dels fordi et demokrati nødvendigvis forudsatte, at der fandtes samtale og agitation.

Relativisme: den filosofiske anskuelse der benægter den objektive sandhed og muligheden for dens erkendelse, fordi intet har gyldighed undtagen i forhold til noget andet.

Gyldendals røde ordbøger
Fremmedord

Desværre har vi ikke nogen skrevne kilder direkte fra sofisterne. Faktisk kender vi kun deres filosofi gennem de filosoffer, som var uenige med dem, altså deres opponenter, og derfor er det næppe et fyldestgørende indtryk, vi har af sofisternes filosofi.

De kendteste af deres opponenter var Sokrates, Platon og Aristoteles, de tre græske / hellenistiske filosoffer som har haft størst indflydelse på kristendommen og den europæiske idehistorie.

Sokrates levede frem til 399 f.Kr, hvor han blev dømt til døden for at "fordærve ungdommen". Han var formentlig omkring 70, da han døde.

Så vidt man ved, skrev han ikke noget selv. Han gik rundt og talte med folk og tvang gennem sin dobbelttydige, ironiske facon folk til at tænke selv. "Mener han det eller mener han det ikke...?" var folks reaktion på hans tanker og spørgsmål. Hvilket netop var hans hensigt: hans væsentligste pointe var, at folk skulle være kritiske og ikke bare sluge hvad som helst råt.

- Sokrates blev af sin samtid anklaget for at være sofist. Men det var han ikke.
  - Han mente at der faktisk findes en objektiv sandhed, og at der findes absolut godt og absolut ondt. Og han mente, at man finder frem til dette gode gennem tænkningen.
  - Sofisternes relativisme og subjektivisme var han imod.
- Den skarpe adskillelse, vi i Vesten er opdraget til at se, mellem krop og sjæl stammer fra Sokrates. Sjælen er ifølge Sokrates evig, kroppen er forgængelig.
- Et af de problemer han filosoferede mest over var, at fornuften er nødt til at hæmme drifterne så meget, at man holder sig på dydens vej og er i stand til at opnå lykken, selvom man måske lige her og nu har lyst til noget andet.
  - "Legemet fylder os med erotik og begær" sagde han, "med frygt og alle slags indbildninger og vrøvl, så det er meget sandt sagt, at vi faktisk aldrig nogen sinde får lejlighed til at tænke os om."
- Hans filosofi handler om, hvordan han forsøgte at finde frem til en etik. Han forsøgte at finde frem til det ideelle forhold mellem dyd og lykke. For ham bestod den højeste lykke i at være dydig. Men det store spørgsmål for ham var så, om *lykken* er et mål i sig selv, så de dydige handlinger er et rent og skært middel til at nå lykken, eller om *dyden* og de dydige *handling*er er målet i sig selv.

Fordi Sokrates ikke selv skrev sin filosofi ned, kender vi kun hans tanker, sådan som de er skrevet ned af hans elev Platon (427-347 f.Kr). Derfor kan det af og til være vanskeligt at se, hvad der er Sokrates' tanker, og hvad der er Platons egne, i det Platon skrev.

Platon er den første store filosof, hvis egne skrifter vi har i direkte overlevering. Men faktisk beklagede han sig over, at skriften ødelægger tænkningen. Når folk først har lært at skrive, så låser det deres tanker fast, sagde han. De skrevne ord ser ud, som om de taler til os, som om de var intelligente, men hvis man spørger dem om noget, så bliver de bare ved med at sige det samme og det samme om og om igen, konstaterede han i sin dialog Phaedrus.

- Platons projekt var at finde ud af, hvad der er virkeligt, og hvad der ikke er.
- Platon opfandt og formulerede den idealistiske filosofi: altså at den egentlige virkelighed findes i idéernes verden. Det vi sanser og ser, er bare en afglans af det, som virkelig *er*.
  - Denne trang til at bygge "bagvedliggende systemer" eller filosofere sig frem til hvordan verden er "ordnet", er det vi senere genfinder i skolastikken, og hos de to tænkere Hegel og Marx.
  - Bemærk altså: når der i det efterfølgende tales om "idealistisk", tænkes der ikke på at nogen er "idealistisk" i vores daglige anvendelse af ordet, altså at man har

What Plato (Socrates and Aristotle) did was to create a game truth, to impose this on the world, and then to pretend that it was an experience truth which was there to be discovered. They would argue that their attempt was really the same as that of mathematics. Which it was.

Edward de Bono
Parallel thinking

Lutring må vel netop bestemmes som det, vi flere gange har nævnt: at fjerne sjælen mest muligt fra legemet og værne den til på enhver måde at samle sig selv uden legemets indflydelse og at virke alene ved egen kraft både her og hisset, løsgjort fra legemet som fra lænker.

Sokrates/Platon

Hos alle dem, som lærer dem (bogstaverne), vil der nemlig opstå glæmsel i sjælen; de vil være ubekymrede om at huske, for i tillid til skriften vil de lade deres erindring vække udefra af intetsigende tegn, ikke indvendig fra af deres egen sjæl. Det er altså ikke et middel til erindring, men til ydre påmindelse (...).

et ideal, som man arbejder og stræber efter. Der er i stedet tale om en filosofi, som går ud på at finde de idéer, som styrer verden, de idéer (mekanismer kunne man sige) som ikke kan sanses men kun erkendes via tanken.

- Platon overtog Sokrates' skarpe skel mellem sjæl og legeme, og betragtede sjælen som formidleren mellem den materielle sanseverden og den guddommelige idéverden, og han mente, at så længe sjælen er bundet til legemet er den ikke fri, den er hæmmet. Hovedopgaven for menneskene er derfor at løsrive sig fra begæret og i stedet nærme sig den guddommelige idéverden.

Aristoteles (384-322 f.Kr) var elev af Platon og bidrog med især to store ting til den vesteuropæiske tankegang: Den formelle logik og grundlaget for den moderne naturvidenskab, nemlig observation, beskrivelse og kategorisering af naturfænomenerne.

- Aristoteles var om nogen systematiker. Han var den første, som rent faktisk gik "ud i marken" og studerede dyrelivet og arternes anatomi for at finde ud af, hvordan tingene hænger sammen. – At han så drog en række fejlagtige konklusioner, det er en anden historie.
  - Baseret på sine iagttagelser forsøgte Aristoteles at formulere, hvordan verden er skruet sammen. Han arbejdede altså videre i Platons idealistiske tankegang, men forsøgte at få sine observationer til at passe ind. Nogle gange lykkedes det ham på imponerende moderne vis at nå frem til rigtige konklusioner, andre gange (for det meste) var han mere interesseret i at finde smukke (teoretiske / idealistiske) sammenhænge i naturen end at gå ud og tjekke, om det faktisk holdt rent empirisk.
- Aristoteles skrev desuden om psykologi og opdragelse.
- Han formulerede som den første, at et arguments gyldighed ikke afhænger af dets emne, eller hvem der udtaler det, men derimod af dets form.
  - Aristoteles opstillede grundreglerne for den formelle logik:
    - A kan ikke være både B og ikke-B samtidig.
    - Den samme ting kan ikke være både sand og falsk.
  - Aristoteles opstillede de såkaldte syllogismer:
    - Alle filosoffer er mennesker, Platon er filosof, ergo er Platon et menneske.
    - Og han formulerede regler for, hvornår syllogismer er formelt sande og falske.
  - Grunden til at Aristoteles begyndte at formulere logiske regler var, at samfundet havde udviklet verdslige love og det, vi forbinder med moderne domstole og retssager: der var simpelthen opstået et behov for en "formel" argumentation!
- Aristoteles' formelle logik er i dag gennemsyrende for al vesteuropæisk tankegang. Det er den, der gør, at vi ikke tillader to modsatte konklusioner at være gyldige på samme tid. Hvis jeg mener ét og du mener et andet, og jeg ved at jeg har ret, så må du nødvendigvis tage fejl.

Da vi ikke er forvisset og ikke har viden om en kendsgerning, med mindre vi har en slutning af den art, vi kalder et bevis, og da endvidere selve slutningen er afhængig af de grunde, den hviler på, må vi ikke bare først kende disse første ting, enten alle eller nogle, men de må også være bedre kendelige.

På samme måde som der i sjælen snart findes forestillinger som hverken er sande eller falske, snart forestillinger, hvor nødvendigvis enten det ene eller det andet må være tilfældet, således er det også med det talte. Usandhed og sandhed beror nemlig på sammensætning og adskillelse.

Aristoteles

Hippokrates lagde omkring 400 f.Kr. grunden til den moderne lægevidenskab, idet han som den første adskilte lægekunst og mytologi, og forsøgte at forstå symptomerne og behandle efter dem uden at inddrage alle mulige mystiske faktorer.

Alexander den Store

Alexander den Store hører normalt ikke hjemme i idehistorien, men indirekte fik han indflydelse på kristendommen og vores idéer.

Han var fra Makedonien og godt nok ikke filosof, men dog elev af Aristoteles. Han havde som konge af Makedonien en drøm om at skabe et verdensimperium. Dels ville han gerne selv opfattes som en guddom, og dels ville han styrke de græske handelsmuligheder. Muligvis var han også interesseret i at udbrede græsk kultur. Det sidste i så fald kraftigt inspireret af Aristoteles selv. Han erobrede Egypten, Persien og Syrien og alt hvad der lå derimellem, undtagen Arabien, og han nåede faktisk helt frem til Indien, hvor de gav ham tæsk, og så vendte han næsen mod vest igen. Han døde i 323 f.Kr.

Der havde været imperier før hans (Sumer, Babylon, Assyrien og Persien for at nævne et par stykker) men Alexander var den første, som byggede sit imperium på "idéen om sig selv som verdensfyrste". Og han var den første kejser som skabte en "aura" af heltedyrkelse omkring sig. Derfor er han interessant i idéhistorisk sammenhæng: Alexander var et selvbevidst, selvscenesættende individ, og han havde en vision, som han var parat til at følge og trumfe igennem. Han er én af historiens første virkelige enere.

Bibeltolkning, den rene nydelse og positivismen

I kølvandet på Alexander den Store, var den græske kultur gennemsyrende for hele Sydeuropa og Mellemøsten, meget på samme måde som amerikansk kultur er det for os i dag. De sidste tre store filosoffer / filosofiske skoler, lige inden kristendommen opstod, var:

- Stoikerne, som holdt på at lykken skulle nås gennem en fornuftig levevis og beherskelse af sine lidenskaber.
  - De insisterede på alle menneskers principielle lighed, og så kunne de heller ikke acceptere den gudeopfattelse, hvor guderne var ligesom mennesker.
  - Til gengæld accepterede de, at deres gamle kultur havde en række værdier, som var værd at bevare. De mente, at man ikke bare kunne skille sig af med sit historiske arvegods, og derfor begyndte stoikerne at lave allegoriske tolkninger af de gamle myter. Hver gud var ifølge dem et naturligt princip eller fænomen som var blevet skildret symbolsk i form af en gud.
  - Blandt dem var den jødiske filosof, Philon, som lavede den første allegoriske tolkning af Det gamle Testamente.
- Epikuræerne mente i modsætning til stoikerne, at livets mål var lykken og nydelsen.
- Arkimedes var matematiker og videnskabsmand i 200-tallet f.Kr., og det var ham, der sagde: "Et legeme som nedsænkes i væske taber lige så meget i vægt, som den fortrængte væskemængde vejer."
  - I modsætning til Aristoteles lagde Arkimedes udelukkende vægt på de kvantitative, målelige egenskaber ved naturen, i stedet for at prøve at udtænke et system, som alting kunne passe ind i.
  - En sådan tilgang til verden kaldes *positivisme*, fordi man insisterer på kun at sige noget om ting, man positivt kan konstatere gennem iagttagelse. Positivismen blev først (gen)formuleret i 1840'erne af Auguste Comte.
  - Ud over det rent videnskabelige (forskning for forskningens eller nysgerrighedens skyld) og hans arbejde med matematikken, opfandt Arkimedes en mængde ny teknologi. Opfindelser der mange steder var i anvendelse helt op i renæssancen.

Positivism: filosofisk retning som udelukkende bygger på det der kan iagttages, på de "positive kendsgerninger" kendt som sanseindtryk uden at omverdenen erkendes som objektiv-real, og uden spekulationer om oprindelse og mål: man indskrænker sig til at beskrive og ordne iagttagelser.

*Gyldendals røde ordbøger
Fremmedord*

Romerriget

Romerriget opstod gradvist i 3-400 tallet f.Kr og kom til at spille en stor magtpolitisk rolle og danne grundlaget for megen senere lovgivning i Europa, fordi Romerretten blev indført der, hvor Rom herskede. Romerne var driftige og pragmatiske forretningsfolk uden større interesse

for filosofi og etik (i modsætning til grækerne), og derfor stod de for en kolossal teknologisk udvikling, men idéhistorisk er det forbløffende så lidt romerne egentlig har bidraget med, bortset fra juraen.

Som et kuriosum kan nævnes, at romerne faktisk opfandt dampmaskinen, men de havde så mange slaver som ville blive arbejdsløse, dersom man tog den i brug, så det lod man være med. Der skulle gå næsten 2000 år inden nogen opfandt den igen.

Messias, kristendommen og religionen

Kristendommen har om noget været med til at forme Europa og den måde vi tænker på. Men den er i grunden lige så mellemøstlig, som den er europæisk. Og som vi skal se, har tanken om en Messias i den grad sat sit fingeraftryk på europæisk kultur og forestillingsverden:

- På det tidspunkt hvor Jesus levede (ikke præcis år 1-34 men cirka deromkring...), havde Judæa været besat af romerne siden 63 f.Kr, og ønsket om at smide besættelsesmagten ud var overvældende!
- I forvejen havde jøderne en myte om Messias, en befrier, som skulle indstifte en ny verdensorden og genetablere det jødiske styre i Jerusalem.
  - Denne forventede messiasskikkelse var i grunden ikke særligt "overnaturlig". De første jødiske tanker om en befrier stammer fra den gang, den persiske konge Kyros i 500-tallet f.Kr. befriede jøderne fra deres babyloniske eksil og lod dem flytte hjem til Judæa. Formentlig fordi skellet mellem religion og verdslig historieskrivning ikke fandtes i oldtiden, blev Kyros' indgriben i deres skæbne, tolket af jøderne som en guddommelig indgriben i historien.
  - Desuden havde jøderne beretningen om Moses, som førte sit folk ud af Egypten.
  - På Jesu tid håbede man derfor i Judæa på en "befrier", en art blanding mellem den hellige Moses, den gode Kyros og den militært overlegne Alexander, som med militærmagt og snilde kunne smide romerne ud.
- Jesus svarede ikke til det etablerede jødiske samfunds forventning, og derfor regnede de ham ikke for Messias (hvilket jøder stadig ikke gør).
- Men Jesus fik en trofast følgeskare blandt nogle af de udstødte i Judæa, og via dem spredtes Jesu tolkninger af jødedommen til folk uden for jødedommen.
- I kristen sammenhæng er Messias-myten forbundet til Jesus og er således en af de væsentligste europæiske myter. Men også i verdslig sammenhæng er Messias gennemsyrende for europæisk mytologi.
  - Myten om en frelserskikkelse, helten, manden, eneren, der træder ind på arenaen og udrydder alt det onde, er en af hovedmyterne i vesteuropæisk litteratur og mytologi, og vi genfinder ham i både James Bond, Robin Hood og Harry Potter.
  - Figuren baseres i det hele taget på idéen om at ét menneske, ét individ skal ændre på verdens gang, og lignende myter, der sætter ét menneske i centrum og beretter om den forandring som dette menneske skal indstifte, findes faktisk ikke uden for den judeo-kristne-muslimske verden. (Og hvis myterne findes, så er det fordi de har fået idéen fra os. Hovedsagligt gennem marxismen. Jf. kinesernes dyrkning af Mao, og Kim Jung II i Nordkorea.)
  - Kendetegnende for messiassmyten er nemlig, at når Messias har udkæmpet sit slag mod de onde kræfter, så vil verden blive et paradys. Det er blandt andet denne tanke, vi genfinder i Marxismens drøm om det klasseløse samfund og i alle revolutionære bevægelser: Når bare vi har sprængt tilstrækkeligt mange af modstanderens folk i luften, så vil verden blive god, vi indfører paradys, og derefter vil alle vil være lykkelige. Nemlig.

I perserkongen Kyros' første regeringsår vakte Herren perserkongen Kyros' ånd, for at Herrens ord ved Jeremias kunne opfyldes. I hele sit kongerige lod han følgende bekendtgøre både mundtligt og skriftligt: "Dette siger perserkongen Kyros: Herren, himlens Gud, har givet mig alle jordens kongeriger, og han har pålagt mig at bygge ham et hus i Jerusalem i Juda. (...)"

Ezras Bog, 1:1-2

Mht. årstal, så bemærk venligst, at teksten herefter overgår til den moderne tidsregning!

Idéhistorisk er kristendommen interessant, fordi det var den der opfandt adskillelsen mellem religionen og det verdslige samfund.

- I oldtidens samfund fandtes ikke opdelingen mellem religion og civilsamfund. Alle samfundsmæssige forhold var koblet til det religiøse eller kultiske. Hos grækerne og romerne blev kejseren betragtet som en gud, og hos jøderne var al lovgivning givet af Gud.
  - Med kristendommen opstod opsplittningen mellem religion og samfund. Dels fordi Jesus sagde "Giv Kejseren hvad Kejsers er", dels fordi de første kristne levede som forfulgte, både i Judæa og i Romerriget. Udadtill var de nødt til at være romerske borgere, men i sjælen og i deres eget sociale fællesskab var de kristne.
  - Man kan derfor sige, at selve *begrebet* religion, altså som noget man kan "dyrke" uafhængigt af den verdslige lovgivning, stammer fra årene 40-80.
  - For kristendommens vedkommende betød pavedømmets indførelse i 400-tallet, at både verdslig og religiøs magt blev lagt ind under Paven. Religion og samfundsmagt blev altså samlet igen, og selvom Luther i teorien adskilte kirke og stat, så var det reelt først i forbindelse med oplysningstiden, at de to ting atter blev adskilt.

Med pavedømmet indtrådte Sydeuropa i middelalderen. De første klostre blev dannet, og verdslig videnskab blev trængt i baggrunden af religionen.

Af unikt kristne bidrag til vores etik og verdensforståelse kan blandt andet nævnes følgende:

- At religionen handler mere om individuel tro end om handlinger. I jødedommen er troen individuel og det er ansvaret for ens handlinger også, men det er hele samfundet som straffes, hvis man ikke overholder reglerne. I kristendommen blev troen det essentielle, og uetisk opførsel blev straffet individuelt, nemlig i det hinsides.
- Idéen om at missionere. Kristendommen var den første religion, som havde et budskab om at omvende mennesker til troen. Og dermed også den første religion der fik den idé at alle mennesker skulle have den samme tro. Tanken om at alle mennesker skulle høre under samme "imperium" kan vi imidlertid spore helt tilbage til Alexander.
- Budet om at elske, ikke kun sine venner, men også sine fjender.
- Budet om at vende den anden kind til.
- Budet om at gøre mod andre, hvad man gerne vil have, at de gør mod en selv.
  - En ældre formulering af samme tanke findes både hos K'ung Futsze (o. 800 f.Kr i Kina) og i jødedommen, men her er reglen begge steder formuleret "negativt": gør *ikke* mod din næste, hvad du ikke ønsker at han skal gøre mod dig.

Teologisk og kulturelt har kristendommen naturligvis spillet en større rolle end det her nævnte, men nu er det idéhistorie, vi har med at gøre, ikke teologi.

Efter pavedømmets indførelse blev kirken enerådende med hensyn til "sandheder".

- Den kosmologi, som står beskrevet i Første Mosebog (at Universet blev skabt på 6 dage, og at de første to mennesker hed Adam og Eva), kunne der ikke stilles spørgsmålstegn ved.
- Derfor gik al filosofi og videnskabelig forskning, som kunne risikere at modsige Biblen, stort set i stå i det kristne område, indtil korstogene i 1100-tallet bragte kristendommen i kontakt med muslimerne.
- Den væsentligste kristne "videnskab" op gennem middelalderen var skolastikken, der

hovedsagligt bestod af filosofiske forsøg på for eksempel at finde ud af hvor stor magt Helligånden har, samt at bevise Guds eksistens gennem en række filosofiske krum-spring. Guds eksistens kan som bekendt ikke bevises, og det kan hans ikke-eksistens heller ikke.

Rent socialt kom kirken til at få stor betydning, idet især klostervæsenet tog sig af de syge og fattige.

Islam

I kølvandet på Muhammeds nedskrivning af Koranen (ca. 610-632) og den religion, der opstod, oplevede den arabiske verden en nærmest eksplosionsagtig udvikling inden for teknologi, videnskab, lægekunst og filosofi, og blandt andet oversatte man de gamle græske filosoffer til arabisk.

Via araberne genopdagede europæerne de gamle grækere, og vi lærte en forfærdelig masse rent teknologisk og videnskabeligt. Blandt andet var det fra araberne, at Europa lærte titals-systemet at kende i 11-1200-tallet. Men idéhistorisk har islam ikke i sig selv haft stor indflydelse på Europa.

Pavekirken i opbrud

I 1400-tallet begyndte pavens monopol på viden og magt at krakelere. Der var nemlig sket følgende:

- Op igennem middelalderen havde der været den ene pest-epidemi efter den anden, og ingen af præsternes bønner havde kunnet afværge hverken sygdom eller død. Folk begyndte altså så småt at tvivle på Pavens og kirkens reelle magt.
- Paven havde forsøgt at inddrive skat i England, men englænderne havde modsat sig. Det var altså muligt ikke at adlyde Paven.
- Marco Polo (1254-1324) havde været i Kina og hjembragt ny viden om verden og nye varer.
- Samtidig opstod der via handelsforbindelser mod øst store rigdomme i Italien, hvilket skabte en rivende teknologisk udvikling.
- I midten af 1400-tallet opfandt Gutenberg bogtrykkerkunsten med løse typer, det vil sige én metaldims pr. bogstav, og det muliggjorde masseproduktion af bøger til overkommelige priser. Klostrene og deres munke havde ikke længere monopol på bogproduktionen.
- I løbet af 1400-tallet opstod humanismen. Man begyndte at interessere sig for det enkelte menneske for dets egen skyld. Vi opdagede med andre ord individet. Den enkelte var ikke blot et redskab i en større plan, vi var ikke længere blot en del af Guds store *Gesamtkunstwerk* eller ubetydelige brikker i det større samfund. Vi er individer som skal respekteres.
- Columbus opdagede Amerika 1492, og dermed måtte man indse, at kloden rummede et helt kontinent, som kirken slet ikke anede fandtes.
- Kirkens handel med afladsbreve havde nærmet sig det absurde, og de rigdomme, som kirken ophobede, vakte udbredt utilfredshed.

Humanisme: kulturstrømning der fra renæssancens begyndelse tilstræbte sand menneskelig dannelse og holdning gennem studiet af den klassiske litteratur; livsholdning bestemt af især den klassiske litteratur; den opfattelse at mennesket er altings mål; - den universelle kultur der byder frem i sidste halvdel af 1900-tallet, nyhumanismen, der ikke som den ældre er eksklusiv, etnocentrisk, aristokratisk og udemokratisk, og som søger at overvinde kulturkløften mellem folkene og inden for det enkelte folk.

*Gyldendals røde ordbøger
Fremmedord*

Kirken var trængt, og i begyndelsen af 1500-tallet brød renæssancen og reformationen ud i fuldt flor!

Renæssancen

Renæssancen var en kulturel, teknologisk og videnskabelig omvæltning, som har sat sit præg dybt ind i vores egen hverdag.

Tidens ubetinget største geni var Leonardo da Vinci (1452-1519).

- Da Vinci var Europas første videnskabsmand i moderne forstand. Han arbejdede systematisk og gjorde sig løbende optegnelser over sine opdagelser. Fra Leonardo har vi altså indblik i selve *processen* i hans erkendelse. Det er nyt.
- Han brød kirkens tabuer omkring dissektion af lig og udførte Vestens første anatomiske studier.
- Desuden var han opfinder og studerede flittigt alle aspekter af naturen omkring sig. Blandt hans mange meritter kan nævnes følgende:
  - Gjorde præcise geologiske iagttagelser, fremsatte den rigtige forklaring på forekomsten af havdyrsskaller inde i landet og beskrev vands korroderende virkning.
  - I botanikken gjorde han opdagelser vedrørende bladstilling og bladenes vandoptagelse, forstod årringenes betydning og plantesaftens funktion.
  - Foretog dissektioner af mennesker og dyr og efterlod en serie fremragende anatomiske tegninger og optegnelser; han beskrev levende væseners udvikling fra fosterstadiet samt skelettets funktion og bevægelsens fysiologi; han gjorde en teknisk opfindelse til dissekering af øjne og originale iagttagelser af synets fysiologi.
  - Gennem sine anatomiske studier af fugle og sin opdagelse af luftmodstanden forstod han meget af flyvningens princip; han konstruerede svævefly og tegnede faldskærme og en helikopter.
  - Gjorde vigtige opdagelser i hydraulik og mekanik og opfandt, i det mindste i princippet, hjulbåden, bagladegeværet og kuglesprøjten, det cylindriske projektil og kødhakkemaskinen.
    - Kilde: Lademanns Leksikon

Men han var ikke den eneste, og følgende tilhørte også renæssancen:

- 1498, Vasco da Gama fandt søvejen syd om Afrika til Indien.
- 1502, de første afrikanske slaver blev fragtet til Amerika.
- 1512, den polske astronom Kopernikus (1473-1543) påstod at Jorden drejer om Solen.
  - Han arbejdede med teorien helt til sin død i 1543.
  - At han overhovedet overlevede sin egen opdagelse og ikke faldt i inkquisitionens hænder skyldtes sandsynligvis, at han dels ikke var helt sikker på teorien, eller i hvert fald ikke følte at han havde underbygget den godt nok til at han turde slå den fast, og dels at han som åndsaristokrat heller ikke var sikker på om det tjente til nogen nytte at præsentere teorien for almenheden.
- 1520, Peter Henlein i Nürnberg opfandt lommeuret og Leonardo da Vinci opfandt vandturbinen.
- 1526, Thomas More (1478-1535) skrev Utopia.
- 1519-1522, den første jordomrejse.
- 1538, tyrkerne bragte kaffen til Europa.
- 1542, Cardano opfandt regning med imaginære tal.
- 1565, grundlæggelsen af Londons børs og dermed en form af den moderne kapitalisme og fri handel.
- 1570, den italienske filosof og dominikanermunk Giordano Bruno (1548-1600) mente at verden er uendelig.
  - Den abstrakte tanke var der aldrig nogen der havde tænkt før!
  - Senere påstod han også at tid og sted er relativt.

- Inkquisitionen fandt disse synspunkter kætterske, og han blev brændt på Blomstertorvet i Rom år 1600.
- 1579, Vieta udviklede decimalbrøkkregningen.
- 1584, for første gang fik vi tobak og kartofler i Europa.
- 1591, Shakespeare skrev Romeo og Julie.
- 1592, italieneren Galileo Galilei (1564-1642) opfandt termometeret.
- 1596, den tyske astronom, matematiker, metafysiker og naturfilosof Johannes Kepler (1571-1630) skrev det første videnskabelige værk, hvori det kopernikanske system blev anvendt. Han forbedrede Kopernikus' teori og slog fast at planetbanerne er elipser.
  - Kepler gjorde nemlig det som Aristoteles *ikke* gjorde, han opstillede kravet om *vera causa*, altså at man kun må antage årsager hvis deres eksistens fysisk kan påvises.
  - Kepler gjorde altså op med spekulationen og krævede beviser. Han ville i det hele taget ikke vide af mystiske kræfter og sjæle eller ånder eller smukke geometriske former. Han ville udelukkende have målbare beviser!
- 1601, det første juletræ så dagens lys i Tyskland.
- 1605, spanieren Cervantes (1547-1616) skrev Don Quixotte, og opfandt dermed den moderne roman. (For Europas vedkommende, araberne havde haft noget lignende i et stykke tid.)
- 1606, hollænderne bragte te med hjem fra Kina.
- 1620, den engelske jurist og statsmand Francis Bacon (1561-1626) påbegyndte encyclopædien *Instauratio Magna*, men fik den aldrig gjort færdig.
  - Hidtil var opdagelser og opfindelser mest blevet gjort på slump. Bacon indførte systematikken. Han var af den opfattelse, at det er videnskabens og filosofiens rolle at lære menneskene at beherske naturen.
  - I værket slog han fast at ny erkendelse aldrig kan opnås udelukkende gennem argumentation eller diskussion, der må erfarede facts på bordet. Blandt andet gjorde han op med, at der eksisterer formål i naturen, på samme måde som vi selv tillægger vores handlinger formål. Bacon formulerede altså det endelige farvel til animismen.
  - 1603 skrev han: "Blandt alle goder for menneskeheden fandt jeg ingen så stor som opdagelsen af kunster, evner og bekvemmeligheder, der kan forbedre menneskelivet."
- 1632, Gallilei påstod, at jorden bevæger sig.
  - Ligesom Kopernikus mente han, at Jorden drejer om Solen, men han mente tillige at Månen er en planet med bjerge og dale.
  - Kirken mente, at jorden var "fast", og at det var resten af verden der bevægede sig om den, og kirken vidste tillige fra Aristoteles, at Månen var en flad rund skive.
    - 1633 måtte Gallilei afsværge alle påstande foran et kardinalråd. På det tidspunkt var han omkring 70, og dommen, de afsagde over ham, lød på livsvarigt fængsel. Det kom han dog ikke til at afsone mere end et år af, fordi de lukkede ham ud på grund af hans høje alder og lod ham tilbringe sine sidste år i husarrest. De sidste år af hans liv arbejdede han stadig, men hans bøger kunne kun udgives uden for Italien.
- 1675, tyskeren Leibniz ((1646-1716) opfandt integralregningen og differentialregningen.
- 1691, verdens første dampmaskine siden romerne.
- 1694, Bank of England.

En gennemgående ting ved renæssancens naturvidenskab var, at man i den grad opfandt målbare og den mekaniske videnskab.

- "Mål alt, hvad der er måleligt, og gør det måleligt, som ikke er det" sagde Galilei.
  - For at kunne måle alle disse her ting, var de nødt til at dele verden op i små-bidder. De splittede processer op i smådele og målte på dem. For at kunne studere faldbevægelsen forsøgte Galilei at borteliminere luft- og gnidningsmodstand ved at gøre underlaget og de kugler, han anvendte i sine eksperimenter, glattere og glattere. Sådan kom han frem til inertiens lov og forudsagde, at hvis modstanden blev fjernet, ville kuglen rulle i det uendelige.
- Tidens store opfindelse var uret, og det kom til at smitte af på teologien: Gud blev nu opfattet som den store urmager, der havde bygget et mekanisk urværk, som han havde sat i gang.
- Kendetegnet for denne mekaniske verdens- og virkelighedsopfattelse er tanken om, at der er en lineær forbindelse mellem årsag og virkning: én virkning har én årsag, og én årsag medfører én virkning.
  - Denne anskuelsesmetode var (og er) herskende i den moderne videnskab indtil opdagelsen af kaosteorien i 1980'erne.

Oplysningstiden

Den præcise overgang mellem renæssance og oplysningstid kan være vanskelig at sætte. Men at lade oplysningstiden begynde med René Descartes og Isaac Newton, vil næppe være skudt helt ved siden af.

Den franske filosof og matematiker René Descartes (1596-1650) er især kendt for at sige "Cogito ergo sum" "jeg tænker, ergo er jeg".

- Descartes var både filosof og videnskabsmand, og hans drivkraft var tvivlen. Bedrager virkeligheden mig? Sidder jeg virkelig her og skriver, eller ligger jeg blot i min seng og drømmer at, jeg gør det? Det eneste han kunne være helt sikker på, var at han tænkte, og altså var han til.
  - Kun hans tænkning kunne bekræfte hans egen eksistens.
  - Denne erkendelse er blevet kaldt "Filosofiens kopernikanske vending".
  - Descartes var også banebrydende for matematik og videnskab – blandt andet opfandt han koordinatsystemet, og
  - opstillede de formelle krav til den systematiske videnskab, og
  - opfandt den moderne videnskabsteori.

Det at tænke er en anden egenskab, og jeg opdager nu, at tænkning er en egenskab ved mig. Den og kun den er uløseligt knyttet til mig. *Jeg er til, jeg eksisterer*, det er sikkert; men hvor længe? Så længe som jeg tænker; thi det kunne måske være, at jeg ville ophøre med at eksistere samtidig med, at jeg holdt op med at tænke!

*Descartes
Meditationer*

Englænderen Isaac Newton (1643-1727) lagde grunden for selve indholdet i hele den moderne fysik og matematik.

- Han opdagede tyngdeloven, og at lyset brydes i prizmer og er sammensat af forskellige stråler med forskellig brydning.
  - Tyngdeloven var det endelige bevis for, at det kopernikanske verdensbillede holdt. Med tyngdeloven kunne han nemlig forklare, hvorfor planeterne bevæger sig i forhold til hinanden, som de gør.
- Han opfandt differentialregningen og integralregningen. – Det gjorde Leibniz godt nok også, og det var Leibniz' udformning der kom til at få betydning.
- Desuden var han alkymist og havde altså, al sin moderne videnskab til trods, en hang til det mystiske.

Bortset fra videnskaben, er oplysningstiden væsentlig på grund af de politiske og etiske forandringer den medførte. Især forsøgte oplysningstænkere at løsrive sig fra kirken og troen. De krævede at mennesket påtager sig ansvaret for sig selv. At vi ikke bliver ved med at forklare

os selv som små stakkels sjæle der er topstyret af en almægtig Gud, som har skabt verden som et stort, sindrigt urværk. Vi er rationelle, frie individer. Vi er ikke underlagt dunkle magter:

- Den engelske filosof John Locke (1632-1704) skrev 1689 *Epistola de tolerantia*, "Et brev om tolerance" (en bog på ca. 50 sider) og deri plæderer han for:
  - Religionsfrihed
  - Adskillelse af stat og kirke
  - Lighed for loven
  - Ophævelse af dødsstraffen
  - Afskaffelse af tortur
  - Ytrings- og forsamlingsfrihed
  - Tolerance over for mindretal

Rationalitet, moderne videnskab og ikke mindst humanismen skabte en helt ny verdensforståelse. Tænkere som Locke, Hobbes, Hume, Rousseau og Voltaire fik os til at se samfundet, mennesket og vores personlige integritet og værdighed i et helt nyt lys.

Ud over tankerne om adskillelse af kirke og stat, dukkede idéerne om demokrati op.

- Montesquieu formulerede den moderne tredeling af magten i den lovgivende, den udøvende og den dømmende magt.
- Herhjemme skrev Ludvig Holberg om religionsfrihed, ligestilling mellem mænd og kvinder og helt basale menneskerettigheder allerede i 1720'erne. Blandt andet handler mange af hans komedier og hans bog *Naturretten* om, at børn har ret til at nægte at gifte sig med nogen de ikke kan lide, når deres forældre forsøger at arrangere deres ægteskab.
- Ganske sigende for tiden måtte mange af de oplysningsfilosoffer, der netop skrev om ytringsfriheden, skrive under pseudonym.
  - Locke udgav *Epistola de tolerantia* anonymt
  - Holberg skrev under navnet Hans Mickelsen
  - Voltaire skrev i sit eget navn og blev landsforvist.
- Oplysningstankerne ledte blandt andet til
  - USA's uafhængighedserklæring i 1776
  - stavnsbåndets ophævelse herhjemme i 1788
  - den franske revolution 1789
  - menneskerettighederne fra samme år
    - Tankerne nåede med andre ord ud i den brede befolkning og skabte røre over hele Europa.
- Idéen om folkets medbestemmelse og demokratiet var en idé, som slog igennem i det øjeblik vi satte os ud over idéen om at kongemagten var indstiftet – eller i det mindste velsignet – af Gud.
  - For USA's vedkommende var uafhængighedserklæringen et brud med kongemagten i England.
- Oplysningstiden medførte altså en række politiske og samfundsmæssige omvæltninger, og republikkernes opståen.

Holbergs heltinder var to kløgtige og mægtige dronninger, Zenobia I Palmyra og Katharina I af Rusland. Holberg undrer sig da over, at samfundet dømmer "den halve Deel af Jordens Indbyggere ubrugelige til vigtige og vanskelige Forretninger." Hvis der argumenteres ud fra kvinders svagere fysik, kunne man jo hævde, at det var mændenes styrke, som gjorde dem fortrinsvis egnede til groft arbejde, medens kvinderne kunne bruges til at lægge planer til de arbejder, som mændene skulle bruge deres kræfter på!

F.J. Billeskov Jansen
Ludvig Holberg og menneskerettighederne

We the People of the United States, in Order to form a more perfect Union, establish Justice, insure domestic Tranquillity, provide for the common defence, promote the general Welfare, and secure the Blessings of Liberty to ourselves and our Posterity, do ordain and establish this Constitution for the United States of America.

The constitution of the United States

Fornuften, rationalismen og løsrivelsen fra kirkens myter var kodeordene. Men som en udløber af tankerne om de frie individer kom også Rousseau med tankerne om den fri børneopdragelse, og hvordan barnets fornuft må udvikles i harmoni med følelserne.

- Man må ifølge Russeau ikke påtvinge barnet noget, det skal selv nå frem til nødvendigheden af en moral via sine erfaringer.

- Han understregede i det hele taget vigtigheden af at mennesker udvikler et sundt og ligevægtigt følelsesliv. Det havde ingen tænkt på før.

Oplysningstiden skabte i kraft af alle sine opfindelser grundlaget for det efterfølgende industrisamfund.

- Den skotske økonom Adam Smith (1723-90) skrev *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* og grundlagde dermed den økonomiske liberalisme og skabte den kapitalistiske økonomis idealer:
  - Det er arbejdet og ikke penge eller jord, som er betingelsen for samfundets velstand.
  - Hver især arbejder vi for vores egen skyld, men derved gavner vi også samfundet.
  - Fri konkurrence er betingelsen for økonomisk udvikling.

Den sidste store filosof, som regnes med til oplysningstiden, var tyskeren Immanuel Kant (1724-1804).

- Han var idealistisk filosof, hvilket vil sige, at han også forsøgte at finde frem til den orden, som ligger til grund for alting, de former eller skabeloner efter hvilke verden indretter sig, og de basale præmisser ifølge hvilke vi erkender verden.
- Hans hovedværk fra 1781 hedder *Kritik der Reinen Vernunft*, Kritik af den rene fornuft, og heri beskæftiger han sig med erkendelsen og vores brug af fornuften:
  - Erkendelsen bygger ikke alene på sanseerfaringen, men også på fornuftens på forhånd givne udrustning. Visse erkendelser kan vi kun nå frem til gennem tænkningen. Fornuften må altså "kritisere" sanseerfaringen.
    - Blandt andet opstiller han 12 forstandskategorier som vi bruger til at forstå verden igennem. En af disse er kausalbegrebet, at noget altid afhænger af noget andet.
- Kant forkastede ikke religionen men fastholdt, at troen ikke må stride mod fornuften. Gør den det, så må troen vige pladsen.
  - På dette grundlag forsøgte han at opstille en moral, som byggede på fornuft.
  - Og han insisterede på pligtens betydning i forholdet til medmenneskene. Uden pligter og de rette intentioner er der ingen moral.
  - Blandt andet skrev han:
    - "At sikre sin egen lykke er en pligt (i det mindste indirekte); thi manglende tilfredshed med sin tilstand, mange sorgers tryk og utilfredsstillende behov kan let være en stor fristelse til pligt-overtrædelse."
    - Og han opstillede sin kendte etiske maksime, det han kaldte Det kategoriske imperativ: "Handl kun efter den maksime om hvilken du samtidig kan ville, at den skal blive en almen lov."
- Endelig var det Kant, der én gang for alle afviste ethvert forsøg på et gudsbevis: Gud kan ikke bevises!

Gennem sin filosofi lagde Kant grunden til, at filosofien efter ham søgte ind på en ny retning, og han blev dermed grundlæggeren af den moderne filosofi.

Romantikken og den tyske idealisme

Dampskibet blev opfundet 1807, den første jernbane åbnede i England 1825, og telegrafens blev opfundet 1830. Hermed blev der for alvor sat skub i industrialiseringen og verdenshandelen, og i løbet af den første halvdel af 1800-tallet medførte dette en række samfundsmæssige og økonomiske konsekvenser. Borgerskabet blev for alvor velhavende, og der opstod en regulær arbejderklasse. Arbejderne flyttede fra land til by, hvor de levede en hård og kummerlig tilværelse, og hvor der var god grobund for den kommende socialisme.

Som en modreaktion til oplysningstidens store fokus på fornuften og den rivende teknologiske udvikling, opstod der i første halvdel af 1800-tallet i Europa den kulturelle strømning, som hedder romantikken.

(USA oplevede ikke denne strømning på samme måde, men "fortsatte i oplysningstiden".)

Romantik: Livs- og kunstsanselse fra slutningen af 1700-tallet og den dertil hørende digtning og kunst, bl.a. præget af trang til det kosmiske, det mystiske, det hinsidige, interesse for fortiden, det folkelige, betoning af følelse og fantasi.

*Gyldendals røde ordbøger
Fremmedord*

- Begrebet "Romantikken" dækker ikke over det, vi normalt forstår ved "romantik", altså stævnemøder, to lys på et bord, og ømme blikke i solnedgangen. Men der er dog en vis sammenhæng alligevel. Det stemningsfyldte kom nemlig i fokus i Romantikken.
- Romantikken handlede om "ånden i naturen", ikke i gammeldags animistisk forstand, men at naturen skulle opleves og sanses, ikke blot tjene som råvare og byggemateriale eller studieobjekt for en alt mere usentimental videnskab.
- Den Romantiske tankegang kom til udtryk i kunst, litteratur og religion, som en dyrkelse af "det oprindelige", det folkelige, det sentimentale, det idylliske og et (utopisk) ideal om tilbagevenden til en urtilstand af harmoni og skønhed.
  - Denne kulturelle idyllisering af "den tabte harmoni" var naturligvis kun en bevægelse som opstod i det efterhånden ganske velstillede borgerskab.
  - Ude blandt bønderne på landet, hvor man fortsat levede med jordstampede gulve og delte hus med køerne, eller i byernes arbejderfamilier, hvor børn i seksårsalderen var nødt til at arbejde på fabrik for ikke at sulte, mærkede man naturligvis ikke meget til denne "Romantik".
- En bog, der normalt ikke forbindes direkte med romantikken, er Mary Shelleys Frankenstein fra 1816. Det er dog påfaldende, at den netop handler om en videnskabsmand, som via sin teknologi skaber et kunstigt menneske, som han siden mister kontrollen over.

I kølvandet på Kant og som en parallel til denne dyrkelse af "ånden i naturen", kom den tyske filosof Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831). Han betragtede sig selv som den sande "arvtager" til Kants filosofi, og har om nogen filosof sat sit fingeraftryk på megen senere europæisk tænkning. Ikke mindst fik han stor indflydelse på Søren Kierkegaard, der for det meste tog skarp afstand fra ham.

Idealisme: filosofisk lære og verdensanskuelse der anser idéen, ånden, bevidstheden for det primære og bestemmende (modsat *materialisme*).

*Gyldendals røde ordbøger
Fremmedord*

- Hegel var om nogen idealistisk filosof.
  - Tanken og ikke sanseerfaringen var det primære.
  - Dette fremgår af hovedværket i Hegels filosofi: Åndens Fænomenologi fra 1807.
- Gennem en dialektisk proces arbejder tanken sig frem mod stadig højere erkendelse.
- Det samme gælder den måde hvorpå den guddommelige tanke tager form i den materielle kulturs udvikling.
  - Altså: Verden udvikler sig, gennem at den ene modsætning afløser den anden. Det er dét selve "Verdensånden" eller "verdensfornuften" handler om eller "gør".
  - Der findes altså en "ånd" bag alt det vi sanser, og denne ånd bringer kulturen frem mod stadig højere og højere udviklingstrin.

Dialektisk: vedr. dialektik; *dialektisk metode* forskningsmåde der betragter alt som værende i stadig forandring drevet af modsatvirkende kræfter.

*Gyldendals røde ordbøger
Fremmedord*

- Efter Hegels egen overbevisning var Verdensånden således nået til sit ultimative højdepunkt i kristendommen og det tyske kejserrige, netop sådan som de manifesterede sig i 1807, da Hegel skrev sit hovedværk. (Heldigt for Hegel at han således selv kom til at leve præcis i dette menneskehedens højdepunkt...)

Stærkt inspireret af Hegel, men absolut ikke enig, var en anden tysker, nemlig økonomen og filosofen Karl Marx (1818-1883).

- Marx byggede i høj grad oven på Hegels idealistiske tanker men eliminerede enhver form for religiøsitet eller åndelighed.
- Marx' filosofi er en dialektisk eller historisk materialisme:
  - At materialismen er dialektisk betyder at forandringer sker gennem konflikt mellem to modsætninger.
  - At den er historisk betyder at der er en "retning" i udviklingen, og ifølge Marx må den nødvendigvis føre frem til det klasseløse samfund.
  - I filosofisk sammenhæng dækker begrebet "materialisme" altså ikke over, om man hellere vil have den fede mobiltelefon, end man vil sove længe om morgenen. Materialisme betyder, at det er de materielle forhold (biologi, teknologi og ejendomsforholdene i samfundet) som former og skaber den filosofiske erkendelse og den kulturelle virkelighed, ikke omvendt (som Hegel påstod).
  - At vi på et givet tidspunkt i historien når til en bestemt filosofisk erkendelse, afhænger altså af de ydre omstændigheder, der definerer vores livsbetingelser. Oldtidens teknologi, produktionsmetode og samfundsform afstedkom én slags filosofi og erkendelse, industrialiseringens teknologi, produktionsmetode og samfundsform afstedkommer en anden slags.
- Marx lagde kraftigt op til at arbejdere og bønder skulle tilkæmpe sig magten i samfundet og ændre forholdene, men den kommunisme og marxisme, som blev det faktiske resultat af hans tanker, har på ingen måde været hans intention.
  - Marx' skrifter er ikke en "kageopskrift", som blot skal implementeres, selvom en del af eftertidens intellektuelle og revolutionære kom til at opfatte dem som sådan. De er et komplekst system af økonomiske, sociologiske og filosofiske betragtninger, som anskuer det eksisterende samfund ud fra en meget utraditionel og banebrydende vinkel.
- Uanset hvad man ellers måtte mene om Marx' tanker, så har han om nogen formet det europæiske samfundssyn. Selv den mest indædte kapitalist kan faktisk ikke tolke vores samfundsorden uden i en eller anden grad at benytte sig af Marx' tanker og terminologi om arbejderklasse og kapitalister. – Selvfølgelig stammer begrebet "kapitalist" stammer nemlig fra Marx.

Materialisme: filosofisk hovedretning der anerkender omverdenens objektive eksistens som udgangspunkt for al erkendelse.
*Gyldendals røde ordbøger
Fremmedord*

Dialektisk materialisme: marxismens filosofiske grundlag der forener dialektisk metode med materialistisk opfattelse.
*Gyldendals røde ordbøger
Fremmedord*

Historisk materialisme: el. materialistisk historieopfattelse anvender den dialektiske materialisme på udforskningen af samfundet, idet den går ud fra at menneskets samfundsmæssige tilværelse er det afgørende, ikke dets bevidsthed.
*Gyldendals røde ordbøger
Fremmedord*

Det, man sjældent tænker over med hensyn til Marx, er, at han jo faktisk er et produkt af kapitalismen. Uden den kapitalistiske samfundøkonomi, som dels skabte en enorm velstand, dels en meget fattig arbejderklasse, så havde han ikke haft noget at skrive om. – Hvorved hans egen tese om, at det er de materielle forhold, der former filosofien, i og for sig er bekræftet.

Marx var dog ikke den eneste, som kæmpede mod den sociale ulighed. Især to englændere er kendte i samme sammenhæng:

- John Stuart Mill (1806-73) kritiserede industrialismens menneskelige omkostninger og argumenterede for socialliberalisme.

Everyone who receives the protection of society owes a return for the benefit.
*John Stuart Mill
On Liberty*

- Charles Dickens (1812-70) skrev humoristiske romaner om livets barske sider og især børns hårde vilkår.
  - 1839 Oliver Twist + Nicholas Nickleby
  - 1850 David Copperfield

Nationalstaten, nationalismen, nationalromantikken

Ser man historien i et større perspektiv, og tager man udgangspunkt i landbrugets indførelse og den udvikling, som det medførte, så gennemgik de syd- og nordeuropæiske områder på mange måder samme samfundsmæssige udvikling som Mellemøsten. Bare på et senere tidspunkt.

Indtil landbrugets indførelse ca. 4.200 f.Kr vandrede jæger-samlere rundt fra sted til sted. Med landbruget blev folk bofaste, og op gennem sten-, bronze- og jernalderen opstod efterhånden også i vores del af verden en art klan- eller høvdingedømmer.

Hvordan samfundsordenen i vikingetiden / jernalderen virkelig har set ud i Norden, har vi kun begrænsede muligheder for at undersøge. Vikingerne var sene til selv at skrive noget ned, og de fleste skildringer af vikingesamfundet, som vi har, har vi fra kirken (der betragtede vikingerne som vantro hedninger), en arabisk krønikeskriver (der betragtede vikingerne som primitive barbarer) og de folk, som vikingerne overfaldt og plyndrede.

Det "moderne" billede, som vi har af vikingerne, stammer hovedsagligt fra midten af 1800-tallet (som vi skal se om lidt) og er derfor ikke meget bevendt i historisk sammenhæng.

I øjeblikket forskes der en del i både vikingetid og middelalder, og man må derfor formode, at vi en gang vil få et bedre indblik i vore skandinaviske forfædres hverdag og samfundsstruktur.

Nedenstående beskrivelse af samfundsdannelsen på dansk område frem til 1200-tallet skal altså tages med betydelige forbehold:

- I vikingetiden havde vi i Norden forskellige høvdingedømmer, og en gryende kongemagt.
- Vi havde en grundlæggende parlamentarisk tradition i Norden, idet større samfundsmæssige beslutninger (om man skulle gå i krig eller ej) og domsafsigelser ikke blot tilkom høvdingen at afgøre, men blev truffet kollektivt på tingsteder.
  - I lokal/regional sammenhæng var det de ledende bønder og høvdinge som mødtes og gennem diskussion (og/eller personlige alliancer og snigmord) nåede frem til enighed om dette eller hint.
  - I større "national" sammenhæng mødtes de største høvdinge omkring kongen og traf – ligeledes ved hjælp af debat, intriger og bagholdsangreb – beslutninger på samfundets vegne om vikingetogter, afstraffelse af illoyalitet, hævn etc.
  - Der var altså hverken tale om demokrati eller retsstat i moderne forstand.
    - Der fandtes ingen skrevne love.
    - Hvem der var høvding eller konge afgjordes af, hvem der var den snedigste og havde de bedste krigere og mest loyale hirdsmænd. Få konger døde af ælde...
  - Vikingernes moralkodeks kendte ikke til næstekærlighed, til gengæld ansås snedighed for en dyd i sig selv.
    - Den som kunne erobre eller sejre over en anden gennem snilde, var en rigtig helt!
    - Den som derimod udviste hensyn og ikke turde eller kunne slå ihjel for sin egen skyld, var et sølle skvat!
  - Konflikter mellem individer blev også hos vikingerne betragtet som konflikter mellem slægter.

- Styreformen i vikingetiden kan derfor formentlig bedst karakteriseres som "parlamentarisk mafiavælde".

Statsdannelse handler generelt om, hvem der har retten til at anvende (våben)magt, hvem der har ret til at udnytte naturens ressourcer (i første omgang gjaldt det retten til jagt og skovning), og i et vist omfang hvem der har kontrol over religionen, dvs. hvem der kan udnævne biskopper etc..

- Uden en stat har enhver fri mand ret til at beskytte sig og sine.
- Med en stat sanktioneres denne magtanvendelse, således at kun en udpeget gruppe må anvende vold, og da kun i sammenhænge, som love og regler foreskriver.
- Med middelalderen (som først kom til Norden omkring år 1100) blev de første kongedømmer dannet, som siden skulle blive til de skandinaviske nationalstater, og der opstod den adel, som var kongens magtbase.
- Den første skrevne lov, som vi havde i Danmark, var Jyske Lov, der blev givet af Kong Valdemar Sejr på rigsforsamlingen i Vordingborg 1241.
  - Loven indleder med de powerfulde ord: *Med Lov skal Land bygges.*
  - Og fortsætter: *men vilde Enhver nøjes med sit eget og lade andre nyde samme Ret, da behøvede man ikke nogen Lov. Men ingen Lov er jævngod som Sandheden, men hvor man er i Tvivl om, hvad der er Sandhed, der skal Love vise Sandheden.*
  - Dens retsregler blev efterhånden anvendt i hele riget.
- Styreformen med kongen i toppen af pyramiden og adelen som hans støtter (og/eller intrigante banemænd, som hver især selv gerne ville være konge) fortsatte i princippet frem til Enevælden, hvor det lykkedes kongen at bryde adelens og kirkens magt.
  - Under enevælde lå både lovgivende, dømmende og udøvende magt hos kongen.
  - Forskellen på enevælde og diktatur er, at under enevælde har herskeren via arvefølge sit mandat fra Gud.
  - Overgangen til enevælde skete stort set over alt i Europa i 16-1700-tallet.
    - Enevolds-tankerne blev første gang i moderne form analyseret og formuleret på skrift af Niccolò Machiavellis (1468-1527) bog *Prinsen* fra 1513/1516, hvori han analyserede magtens midler og muligheder.
    - I Danmark indførtes enevælden ved et kup i 1660.
- I løbet af 1700-tallet overgik enevælden gradvist til Oplyst Enevælde, hvor det nye borgerskab, som opstod i kølvandet på oplysningstidens industrialisering, blev kongens magtbase i magtkampen med adelen.
  - Kongelige slogans som "Alt for folket, intet ved folket" eller "Folkets kærlighed, min styrke" illustrerer styreformen.

Frem til midten af 1800-tallet fandtes der ikke i den brede befolkning nogen bevidsthed om, at man tilhørte en nation. Man identificerede sig med den egn man kom fra, det geografiske område som man i til dagligt færdedes i. Nok var man klar over, at der var en konge, som bestemte i landet og var øverste myndighed. Men i forhold til spørgsmålet om identitet, så hang den sammen med de folk og den geografi man kendte gennem egen konkret erfaring. – En "nation" er faktisk en ret abstrakt størrelse.

- Enevælden som styreform blev første gang for alvor udfordret af Den amerikanske Revolution i 1776, da amerikanerne løsrev sig fra England.
- Første gang en enevældig konge blev væltet, var under Den franske Revolution.
  - Republikken faldt dog hurtigt i hænderne på Napoleon, som vi med et moderne udtryk ville kalde en krigsgal diktator.

We the People of the United States, in Order to form a more perfect Union, establish Justice, insure domestic Tranquillity, provide for the common defence, promote the general Welfare, and secure the Blessings of Liberty to ourselves and our Posterity, do ordain and establish this Constitution for the United States of America.
The constitution of the United States

- Napoleonskrigene fra 1805-1815 kostede ikke blot 1,2 millioner franske soldater og mindst lige så mange ikke-franske soldater livet, de satte også hele Europa på den anden ende og skabte en øget bevidsthed om nationale tilhørsforhold..
- Enevælden blev mange steder væltet i løbet af 1800-tallet.
  - Enten gennem revolutioner som væltede kongen og etablerede republikker i stedet.
  - Eller gennem fredelig indskrænkning af kongens magt og indførelse af det konstitutionelle monarki.
- Omvæltningerne skyldtes en kombination af
  - Borgerskabets stigende velstand, uddannelse og økonomiske indflydelse. De ville ikke længere finde sig i ikke også at have politisk magt.
  - Arbejdernes desperation over deres elendige vilkår og de deraf følgende arbejderbevægelser, som ligeledes krævede del i magten.
- Der hvor enevælden blev afskaffet, fik nationerne de forfatninger, som ud over at indføre demokratiet også definerede, hvem og hvad riget var.
- I Rusland blev enevælden først væltet ved Den russiske Revolution i 1917.

Derudover hænger demokratiets indførelse og den nationale identitet sammen og er gensidigt afhængige af hinanden.

- Romantikens strømninger i kunst og litteratur rettede fokus mod nationen og dens historie. Der opstod en række heroiske, sentimentale og idylliske forestillinger om landets fortid, hvilket samlede nationens borgerskab i en fælles identitet.
- Den nye magtstruktur medførte nødvendigheden af at folket vidste, hvad det var for et land de nu skulle være med til at regere, og derfor var det nødvendigt at digte landets historie og opfinde en mytologi, så alle fik et forhold til den.
  - Summa summarum:
  - Sammen med den nye magtstruktur opstod rundt omkring i Europa den nationale identitet. Dels som en nødvendighed, dels som en naturlig konsekvens.
  - Der indførtes skolegang for alle, herunder historieundervisning.
  - I Danmark oprettedes folkehøjskolerne, så bønderne kunne tilegne sig viden og deltage i identiteten.

Derfor gik kulturpersonligheder og nationalt opstemte skønånder over hele Europa tilbage i det enkelte lands historie og gravede alle myterne frem.

- I Skandinavien skabtes fra midten af 1800-tallet den vikingemytologi, som vi kender i dag. Der blev især lagt vægt på de heroiske erobringer og vikingernes evner til at underlægge sig andre folkeslag.
- Et gennemgående træk ved nationalromantikken og nationalismen er, at man afgrænser sig fra de omkringliggende lande og fremhæver sine egne fortrin. Kan man tillige fremstille de omkringliggende nationers folk som primitive barbarer eller mennesker uden retfærdigheden og Gud på deres side, så er den bare fjing-fjong!
  - Går man ateistisk til værks, kan Det gamle Testamente med andre ord beskrives som jødedommens svar på nationalromantikken, og tanken har vist sig at være ualmindeligt internationalt gangbar: hvem vil ikke gerne være Guds udvalgte folk? Endnu har intet folk, det være sig danskere, tyskere, svenskere eller amerikanere, som tog den monoteistiske Gud til sig, sagt pænt nej tak til også at være guddommeligt udvalgt.
- At vikingerne f.eks. havde et samfund med en vis ligestilling mellem mænd og kvinder, omfattende handelsrelationer som ikke byggede på erobring, en kompleks samfundsstruktur og en relativt høj materiel levestandard indgik ikke i den nye nationalmytologi. Her var det kun billedet af de høje, blonde, brave, blåøjede, heroiske krigere som talte.

I Danmark gik især Grundtvig i gang med at støve vikingernes mytologi og sagaer af og omdanne det til ny litteratur og slagfærdige fællessange, som kunne synges på de nye folkehøjskoler.

Grundtvig var også helt med på tanken om danskernes favorable stilling hos Vorherre, og at vi er langt mere kærlige end andre folkeslag:

Fæderneland!
Ved den bølgende strand,
i den majgrønne lund,
ved det dejlige sund,
af de syngende vover omskyttet,
sidder bleg du i sorgen indhyllet,
dog for dig er det bedste tilbage,
ti end lever den gamle af dage!

Sort ser det ud,
men almægtig er Gud,
dine fjender til lands
er og fjenderne hans,
de er fjender ad sandhed og retten,
de er fjender af kærlighedsætten,
de har alle det værste tilbage,
ti end lever den gamle af dage!

Eller hvad med denne herlige sammenblanding af Dannebrog, korsfæstelse og heroisk kamp under Vorherres beskyttelse:

Lad vaje højt vort kongeflag!
Lad flyve korsets banner!
Til heltedød på sejrens dag
det sine kæmper danner.

Korsfæstelsen af synd og død
er heltedåd til livet;
til trøst og håb i al vor nød
er tro derpå os givet.

Påmind os kun, vort sejrstejn,
om Herrens død og pine!
Thi under hver en himmel-egn
derved han frelser sine.

Så vaj da højt, vort kongeflag!
spred vinge, korsets banner!
Til heltedød på sejrens dag
du dine kæmper danner.

Afbild os kun det korsets træ,
hvorpå vor frelser hængte!
Derunder kun det ly og læ
vi fandt, hvortil vi trængte.

Naturlæren, sekulariseringen og den sociale bevidsthed

Den virkelig eksplosionsagtige fremkomst af nationalfølelse og identitet skete altså fra Napoleonskrigene og op gennem 1800-tallet. Men der kom hurtigt supplerende boller på suppen. Ikke mindst på grund af englænderen Charles Darwin (1809-82) og hans bog Om Arternes Oprindelse fra 1859:

- Siden oplysningstiden i slutningen af 1700-tallet var man begyndt at fatte mistanke til, om mon ikke mennesket skulle være beslægtet med resten af dyreriget. Men man havde ikke kunnet formulere en holdbar teori, som kunne forklare, hvordan vi så var blevet til.
- Darwin blev manden der løste mysteriet, og det gjorde han med sin teori om, at de mest egnede overlever. Gennem denne proces vælges de mindst egnede fra, og således opstod gradvist mennesket fra aberne.
  - Darwins forklaring skød den bibelske skabelsesberetning i sænk.
  - Men fjernede den ikke: til trods for teoriens videnskabelige holdbarhed, bliver den fortsat benægtet i visse religiøse kredse blandt såkaldte "kreationister", der holder på at Gud kreerede mennesket på den sjette dag. Deraf deres navn.
  - Et gennemgående argument for at Darwins teori ikke holder, er at man ikke har fundet det såkaldte "missing link", altså mellemstadiet mellem aber og mennesker. Men det har man: vi har fossiler af deres skeletter og kranier, og de hedder i dag australopithecus (syd-abe), homo habilis, homo erectus og arkaisk homo sapiens. Gennem fossilerne af disse *missing links* kan man konstatere, hvordan vores forfædre gradvist kom til at ligne os mere og mere, indtil moderne homo sapiens var en realitet for cirka 150-200.000 år siden.

- Kreationisterne er af den opfattelse, at fossilerne er noget Gud har skabt og lagt i jorden samtidig med at Han skabte verden, og at fossilerne altså er blevet skabt for at narre os.

Et andet oprør mod kristendommen kom fra den tyske digter og filosof Friedrich Nietzsche (1844-1900), som proklamerede fremkomsten af et overmenneske, som ikke gad finde sig i kristendommens "slavemoral", som han kaldte det.

- Hans smædeskrivelse mod kristendommen "Antikrist, Forbandelse over kristendommen" skrev han i 1888, og det udkom i 1894.
  - Bogen var et forsøg på en omvurdering af alle værdier, og i følge teksten fylder overmennesket selv sit liv og sin tilværelse med mening og har viljen til magt.
  - Viljen er i det hele taget det grundlæggende i tænkning, liv og virkelighed.
- Nietzsches tanker om overmennesket kom i høj grad til at danne det teoretiske grundlag for nazismen, men han ville med garanti være blevet dybt rystet, hvis han havde vidst, hvad hans tanker kom til at føre til i form af krig og forfølgelse under Hitler.
- Nietzsche var på mange måder en indvarsling af modernitetens individualisme, og som sådan er han en fascinerende tænkner, men også – som nazismen beviste – vanvittigt farlig, idet ubetinget frihed til de mest magtsyge uvægerligt fører til samfundsmæssig katastrofe.

Den sociale bevidsthed øgedes generelt i slutningen af 1800-tallet, også i visse dele af borger-skabet. Samtidig kæmpede diverse arbejderbevægelser og religiøse vækkelsesretninger om de fattige folkemasser.

De politiske fløjdannelser vi har i dag, og de kirkelige retninger som findes i den protestantiske kirke, stammer for en stor dels vedkommende fra denne tid.

- Socialdemokratiet opstod i form af de første små partier 1864.
- Frelsens Hær grundlagdes 1865.

Visse af vækkelsesbevægelserne slog an på det globale gudsrige, og kan på sin vis siges at have været en modvægt til den nationalistiske kristendom. Arbejderbevægelserne var forbundet gennem Internationalen og den socialistiske messianske drøm om et proletarisk verdensherredømme, og var således også i opposition til de meget nationale strømninger.

Endelig begyndte tankerne om kvindernes ligestilling at dukke op. John Stuart Mill skrev *On the subjugation of Women*, om kvinders undertrykkelse, i 1869, og kvinder fik stemmeret i Danmark 1915. Det samme skete i de fleste europæiske lande i årene deromkring.

Systemernes tid

Den første halvdel af 1900-tallet var om noget kendetegnet ved systemernes forherligelse. Det enkelte menneske blev reduceret til en møtrik i det store system. Bortglemt var humanismens tanker om individet og oplysningstidens idealer om den personlige udfoldelse.

- Inden for videnskaben opfandt man Behaviorismen i 1913.
  - Behaviorismen er en adfærdspsykologi, som er baseret på, at man eksperimentelt og objektivt studerer menneskers og dyrs adfærd (behavior), uden nogen hensyn til bevidsthedsprocesserne og det faktum at vi har følelser og kan tænke selv.
  - Ifølge behaviorismen er vi stort set mekaniske robotter, hvor der er en direkte, lineær forbindelse mellem stimuli og respons.
  - Behaviorismens tanker fik indflydelse på både Hitler og Stalin.

Lidt forenklet sagt (og mange har kritiseret denne påstand, så tag den med forbehold) førte Hegels filosofiske system til to filosofiske skoler: Højrehegelianere og Venstrehegelianere.

- Højrehegelianerne fastholdt Hegels kristne grundlag og gik ind for Gud, konge og fædreland, men deres tiltro til det hegelske system førte i sin yderste konsekvens til fascismen og nazismen.
  - Både i Tyskland, Italien og Spanien kom fascismen / nazismen til magten i løbet af 1920'erne og 30'erne.
  - Fælles for dem var, at de med en diktator i spidsen så deres folk eller deres nation "udpeget" til at tjene en eller anden højere guddommelig skæbne.
  - Alle tre regimer var i deres egen selvforståelse baseret på en form for "sandhed" eller højere ideal.
- Venstrehegelianerne var folk som Marx og Engels, der forkastede kristendommen, men deres tiltro til det hegelsk-inspirerede system førte til kommunismen.
  - I modsætning til fascisternes / nazisternes benægtede kommunismen nationalstaten. I stedet betragtedes kommunismen som den globale bevægelse, der skulle forene proletarer i alle lande.

I det hellige Spaniens navn og i mindet om de mange, der gennem århundreder er faldet for et stort, samlet, frit og universelt Spanien, henvender jeg mig til vort folk for at sige dette: Vi står over for en krig, der dag for dag tager mere og mere karakter af et korstog, af historisk storhed og af folkets og civilisationernes betydningsfulde kamp. En krig, der endnu engang i historien har udset sig Spanien som tragediens og ærens kamplads for her at løse sig og bringe fred til denne forrykte verden. Vor strid og borgerkonflikt, der indledtes den 17. juli, står nu som en stærk flamme, der i de næste århundreder vil vise vejen.

Francisco Franco, 1937

Bortset fra disse forskelle var der dog en række lighedspunkter mellem de to ideologier:

- I begge systemer kom *systemet* i første række.
- Det enkelte menneske skulle formes efter systemet, og ud af denne proces skulle så komme det nazistiske/fascistiske eller kommunistiske idealmenneske, hvorefter paradiset ville være oprettet på jord.
- Forudsætningen for denne tankegang var i høj grad behaviorismens idéer om, at man kan få mennesker til at reagere på bestemte måder, bare man udsætter dem for de rette stimuli.

Selv der, hvor fascismen og kommunismen ikke overtog magten, var der en tiltro til systemet og kontrollen. For eksempel opfandt bilfabrikanten Henry Ford samlebåndet, og opfindelsen blev hurtigt kopieret af andre fabrikker. I det hele taget betød perioden en maskin-gørelse af menneskene, hvor maskinerne og systemerne pludselig fik et videnskabeligt alibi og mennesket måtte indordne sig.

Dette kom blandt andet til udtryk i kunst og arkitektur. I arkitekturen afspejlede Funkis-stilen tidens idealer; systemet og de geometriske former. I kunsten gjorde Fritz Lang oprør mod systemet med filmen Metropolis fra 1926 og Chaplins skabte Moderne Tider i 1936. I litteraturen skrev Kafka om menneskets nytteløse kamp mod systemet. Han døde i 1924.

Den kolde krig

I kølvandet på Første Verdenskrig havde man oprettet Folkenes Forbund, som skulle sikre verden mod krige i fremtiden. Men med udbruddet af Anden Verdenskrig stod det klart, at Forbundet var ude af stand til at afværge krige.

En bred sammenslutning af nationer i henhold til særlige overenskomster må oprettes for at skabe gensidige garantier for alle, store såvel som små, staters politiske uafhængighed og territoriale ukrænkelighed.

Woodrow Wilson, 1918

Efter Anden Verdenskrig, da man opdagede hvilke rædsler krigen havde medført, var chokket så stort for Europa og USA, at nu SKULLE der skabes et internationalt organ, som kunne sikre fredelige løsninger på fremtidens konflikter. Resultatet blev FN's oprettelse i 1945.

Nationalstaterne begyndte altså officielt at anerkende hinandens grænser, og i tilfælde af tvivl eller aggression skulle FN mægle. – Tænd for tv-avisen og bedøm selv hvor godt det går...

Ud over FN og alle de fine hensigter om fredelig sameksistens, medførte afslutningen på Anden Verdenskrig også andre idéhistoriske "omstændigheder":

- Polariseringen mellem Øst og Vest betød, at verden stort set dagligt stod på randen af en atomkrig.
- Fælles for begge sider i konflikten var, at man i den grad afskyede den anden parts værdigrundlag og ikke var i stand til at give selv den mindste indrømmelse.
  - Videnskab, rumkapløb, enhver form for teknologisk udvikling samt deltagelse i både Olympiske lege og skakturneringer kom til at stå i ideologiens tjeneste. Stort set al foretagsomhed fra politisk hold kom til at handle om at bevise sit eget systems suverænitet.
- Hos supermagterne var det ganske enkelt:
  - USA opfattede situationen som Den frie verden mod ondskabens imperium.
    - Fra 1950-54 gennemførte senator Joseph McCarthy sin kampagne mod enhver form for (påstået) kommunisme, den såkaldte mccarthyisme, hvorefter der ikke fandtes nogen venstrefløj i USA.
  - Sovjetunionen opfattede situationen som proletariatets retfærdige bekæmpelse af kapitalens udbytning af arbejdere og bønder.
    - Enhver der var under den mindste mistanke for at mene noget andet end Stalin, endte sine dage i Gulag.
  - I Europa var situationen mere kompleks.
    - Enhver form for udenrigspolitik var en balanceakt på en knivsæg.
    - Højrefløjen havde i kølvandet på krigen hårde tider, og blev mere moderat.
    - Venstrefløjen vendte det blinde øje til Stalins forbrydelser, mens de længselsfuldt så frem til den dag, revolutionen også ville bryde ud her.

I samme periode løsrev de gamle kolonier sig og blev selvstændige nationer. Men på grund af Den kolde Krig betød løsrivelsesprocessen for de fleste nye stater en alliance med enten Sovjet eller USA.

- Mange løsrivelsesbevægelser var revolutionære / socialistiske, og derfor var amerikanske invasioner med efterfølgende indsættelse af højreorienterede militære diktatorer hyppige (Chile, Nicaragua etc.).
- Hvor USA ikke invaderede, og Sovjet kom først, opstod mange steder et marxistisk / socialistisk styre med en militær junta eller "folkehelt" i spidsen. (Cuba, Nordkorea etc.)
- Indien, Pakistan, Indonesien og andre formåede dog at sno sig uden om supermagternes direkte indblanding, og det lykkedes dem at danne en selvstændig blok, der hed de alliancefri nationer.

Løsrivelseskampene optog og optændte en stor del af den europæiske venstrefløjs intellektuelle, men fælles for såvel de sovjetloyale som de USA-loyale diktaturer var en elendig økonomi, udprægede frihedsberøvelser og folk som "forsvandt", samt en lille privilegeret overklasse, som udnyttede befolkningen på det groveste.

Eksistentialismen

I kølvandet på Anden Verdenskrig, hvor vi blev konfronteret med de mørkeste sider i menneskesjælen, og fordi kirken ikke længere kunne levere troværdige bud på en mening med tilværelsen i takt med vores videnskabelige erkendelse, blev eksistentialismen en udbredt bevægelse blandt Europas intellektuelle. Det var tid til selvransagelse, og i mangel af en religion eller højere mening med tilværelsen kæmpede eksistentialismen med tilværelsens meningsløshed.

Søren Kierkegaard skrev Enten-Eller i 1843 og dermed var han eksistentialemens uformelle grundlægger. Det som eksistentialemens grundlæggende handler om, er de etiske valg, vi træffer, og det ansvar vi har som individer, dels over for andre, dels over for os selv. Hans forfatterskab fortsatte frem til 1855 hvor han døde.

Hos Kierkegaard var eksistentialemens religiøs, i det 20. årh. blev den sekulær.

- Frem til efterkrigsårene var eksistentialemens mest et fagfilosofisk og teologisk område, men efter krigen greb den de politisk moderate såvel som dem på venstrefløjten.
  - Til de ikke-venstreorienterede eksistentialister hører franskmanden Albert Camus (1913-60), som faktisk var født og opvokset i Algeriet.
    - Han kæmpede med tilværelsens tomhed, og at tilværelsen uden højere mening er absurd.
    - Menneskelivets værdi ligger i at forsøge at leve alligevel.
    - I sin bog Oprøreren leverede han en sylespids analyse af, hvorfor ingen revolutionære systemer nogen sinde vil kunne bære en varig samfundsorden, når revolutionen er forbi, og han eksponerede nihilismens farlighed.
  - Den mest kendte venstreorienterede eksistentialist var Jean-Paul Sartre (1905-80). Han blev fængslet som modstandsmænd 1940-41 og var kommunist i 50'erne. Blandt andet støttede han Algeriets løsrivelseskamp.
    - Han gennemførte en fænomenologisk revision af Kierkegaard, hvor han udviklede eksistentialemens i en ateistisk-nihilistisk retning.
    - Kæmpede med tilværelsens meningsløshed og skrev desuden om valget mellem at handle og at ikke-handle, gribe sine chancer eller spille dem.

Nihilisme: anarkistisk anskuelse som fornægter alle værdier, mål og mulighed for fremskridt og fremhæver tilværelsens meningsløshed.
*Gyldendals røde ordbøger
Fremmedord*

Fænomenologi: rent beskrivende fremstilling af fænomenerne uden tydning; filosofisk retning der søger at beskrive verden som oplevelses-fænomen.
*Gyldendals røde ordbøger
Fremmedord*

Nævnes skal også Karl Popper, der uden at være eksistentialist i gængs forstand, gjorde op med den intellektuelle marxisme og den logiske positivisme. I stedet forholdt han sig normativt til tilværelsen (hvad man bør og ikke bør).

Postmodernismen

Til trods for den eksistentielle bølge, var det som om nihilismen på en eller anden måde vandt.

- Religionerne mistede den store indflydelse i kølvandet på Darwin.
- Teknologien mistede sin uskyld i 1962, da Rachel Carsons bog *Silent Spring* udkom. Den handlede om, at fuglene ikke længere sang om foråret. Hovedsagligt fordi der ikke længere var nogen fugle. Grunden til at der ikke var nogen fugle, var at der ikke var nogen insekter, de kunne leve af. Insekterne var døde på grund af sprøjtemidler. Pludselig stod det skingrende hamrende klart, at vi ikke kunne fortsætte med at sprøjte pesticider og kemikalier ud i miljøet: Både vi selv og naturen tog skade af vores teknologiske "fremskridt".
- Samme år skrev videnskabsteoretikeren Thomas Kuhn Kuhn *The Structure of Scientific Revolutions* og sendte dermed chokbølger gennem stort set alle etablerede videnskaber.
  - Kuhn påstod, at videnskaben bevæger sig gennem en serie af videnskabelige paradigmer, som afløser hinanden. Det, som var videnskabelig sandhed i går, er ubrugeligt i dag, og det bliver så til gengæld uanvendeligt i morgen. Enhver videnskab arbejder inden for et paradigme, en stiltiende eller formuleret aftale for hvilken slags spørgsmål, der er tilladelige at stille, og hvad der kan forskes i. Et forventningsfelt, kunne man kalde det.

A new scientific truth does not triumph by convincing its opponents and making them see the light, but rather because its opponents eventually die, and a new generation grows up that is familiar with it.
Fysikeren Max Planck

- Indtil Kuhn skrev sin bog, havde man været evigt forvisset om, at videnskaben konstant gjorde os gradvist klogere ved at bygge ovenpå hidtidige erfaringer.
- Kuhns bog mere end antydede, at det vi tager for gode varer i dag, før eller siden vil blive modbevist og forkastet. I praksis opstår der efterhånden flere og flere eksempler på, at det nuværende paradigme ikke holder. Der dukker spørgsmål og resultater op, som ikke passer ind i de vedtagne normer. Forskerne når til resultater som er "forkerte". Kuhn kaldte disse pinlige eller uforklarlige resultater for anomalier. I starten fejer man diskret anomalierne ind under gulvtæppet og lader være med at tale om dem, i håb om at de ikke kommer frem igen, og at der heller ikke dukker flere op. Men Efterhånden kæmper hele videnskaben med kollektive fortrængninger og uforklarlige resultater som ingen taler om.
- Derefter sker der inden for videnskaben et paradigmeskifte, og videnskaben kan bevæge sig ad nye veje og komme frem til nye resultater.

Samtidig viste ideologierne deres farlighed under såvel fascismen som kommunismen, men med tiden kollapsede de, og med Murens fald i '89 var den eneste overlevende ideologi kapitalismen. Men kapitalisme rummer ikke noget "indhold". I sig selv giver den ingen mening i tilværelsen, blot flere sko.

Derfor har der siden slutningen af 80'erne hersket en udpræget desillusion, og postmodernismen er derfor blevet beskrevet som en skepsis mod alle mega-narrativer.

- Mega-narrativer er de store overordnede idéer, vi har en tendens til at have vores tiltro til. Store idéer som på en eller anden måde skulle kunne løse alle problemer. Politisk, økonomisk, kulturelt. Marxismen eller liberalismen. Ideologierne eller religionerne. Typisk dét der starter folkebevægelser.

Kendetegnende for postmodernismen har derfor været en ironisk distance til stort set alt, eftersom ingenting alligevel rigtigt betød noget.

Det viste sig, at der ikke fandtes nogen endegyldig sandhed, som kunne give et varigt indhold i tilværelsen, og derfor har filosofien siden 1970'erne hovedsagligt bevæget sig væk fra eksistentialistiske spørgsmål og er i højere grad kommet til at handle om semiotik (tydningen af tegn), sprogfilosofi og erkendelse (kognitive processer).

Semiotik: tegnlære der omfatter ikke blot alle samkvemsmidler i det menneskelige samfund, specielt det højest udviklede, sproget, men også meddelelsesformer i naturen og i teknikens verden; har nær forbindelse med erkendelsesteori og sprogvidenskab.

*Gyldendals røde ordbøger
Fremmedord*

Af postmoderne filosoffer kan derfor nævnes: Ferdinand de Saussure, C.C. Pierce, Jaques Derrida, Michel Foucault og Umberto Eco, der nok mest er kendt som forfatter.

Ny-nationalismen

Den epoke, som har afløst postmodernismen efter 11. september 2001, hvor det viste sig, at alting alligevel ikke var ligegyldigt eller lige gyldigt, har endnu ikke fået noget navn. Men i mangel af bedre samlingspunkt i forsøget på at stå imod truslen udefra, har nationalismen fået en genopvågning. Både i Europa og USA. Kan man ikke samles om andre store idéer, så kan man i hvert fald dyrke sin egen historie og identitet.

Der er dog en væsentlig forskel mellem 1800-tallets og nutidens nationalisme og nationalromantik: Hvor fortidens nationalromantik betød at Gud havde udvalgt vores nation som den mest elskede, så har nationalismen i dag nærmest erstattet troen på Gud og er stort set blevet en religion i sig selv.

Læs mere:

Som sagt er ovenstående mere end 3000 års kultursuppe indkogt til en Maggiterning. Som dernæst er frysetørret. Derfor indeholder den ikke de store smagsnuancer, og du kan komme grueligt galt af sted, hvis du ikke supplerer din viden andetsteds. Der findes masser af gode bøger om idéhistorie, og jeg håber at min introduktion har givet dig lyst til at læse mere.

For den gode og berigende læseoplevelse kan jeg især anbefale David Abram's bog *Spell of the Sensuous* og Thomas Cahill's *The Gifts of the Jews*. Sidstnævnte kan endda fås på dansk.

Du kan også læse mere om det alt sammen i mine egne bøger, som udkommer på Det Andersenske Forlag. Den europæiske idéhistorie er beskrevet i Baade-Og, første del Mandag, og i anden del, Tirsdag, gennemgås hele menneskets evolution fra de tidligste gopler i ursuppen, og frem til Oprah Winfrey kom i fjernsynet.

Kilder:

Spell of the Sensuous
Ludvig Holberg og menneskerettighederne
Parallel Thinking
Kulturhistoriske Årstal

David Abram, First Vintage Books 1997
F.J. Billeskov Jansen, C.A. Reitzel 1999
Edward de Bono, Penguin Books 1995
Jakob Brønnum, Haase 2001

The Gifts of the Jews
Meditationer
Den Danske Salmebog
Bibelen

Thomas Cahill, Doubleday 1998
Descartes

Det Danske Bibelselskab, 1992

The Origins of the Modern Mind
Grooming, Gossip and the Evolution of Language
Om lydighed mod den verdslige myndighed
Människan och skriften

Merlin Donald, Harvard University Press 1991
Robin Dunbar, Faber & Faber Ltd. 1996
Martin Luther
Lars Melin, Norstedts / Pan 2004

Danmarks Historiens Hvornår skete det
Dialoger
Idéhistorie
12 taler der formede Europa

Kai Petersen, Politikens Forlag 1985
Platon
Svend Erik Stybe, Munksgaard 1998
v/Rasmus Dahlberg, Aschehoug 2001

Desuden:

Gyldendals Røde Ordbøger, Fremmedord
Lademanns Leksikon